

ISSN 2520-7474

PARADIGM OF KNOWLEDGE

Scientific Journal

№ 4 (24)

Muscat 2017

ISSN 2520-7474

**SCIENTIFIC JOURNAL
PARADIGM OF KNOWLEDGE**

No. 4(24), 2017

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION
TK MEGANOM, LLC

WAS FOUNDED IN 2014

IT IS ISSUED SIX TIMES A YEAR

<http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/>

Edition address: PO Box 2910

Ruwi, PC 112 Sultanate of Oman

Edition e-mail: paradred@gmail.com

Phone: +96894767267

© Center for international cooperation TK
Meganom, LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Doctor of Political
Science, Professor, V.Kornienko

Doctor of Economics Sciences, Professor
G. Bashnyanin

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Y.M. Barsky

Doctor of Economics Sciences, Professor,
N.R. Shvets

Doctor of Economics Sciences, Professor,
A.V. Shevchuk

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, N.M. Vdovenko

Doctor of Economics Sciences, Professor,
T.O. Zahorna

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, V.V. Hrapkina

Doctor of Economics Sciences, Professor
A. Babenko

Doctor of Historical Sciences, Professor,
V. Orehovsky

Doctor of Historical Sciences, Professor,
M. Yuriy

Doctor of Historical Sciences,
O. Bezarov

Doctor of Historical Sciences, Professor,
L.F. Tsyganenko

Doctor of Historical Sciences, Professor,
I.Y. Roebuck

Doctor of Historical Sciences,
K.V. Nikitenko

Doctor of Historical Sciences, Professor,
I.B. Datskiv

Doctor of Historical Sciences, Professor,
N. Cotsur

Doctor of Philosophy, Professor,
M. Chikarkova

Doctor of Philosophy, Professor,
O.V. Andriyenko

Doctor of Philosophy, P.G. Dulyn

Doctor of Philosophy, Alatoom

Mohammad Fayiz Ahmad

Doctor of Political Sciences, Professor,
O.I. Tkach

Doctor of Political Sciences, Associate
Professor, S.G. Denysyuk

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Y.M. Belmaz

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, K.V. Vlasenko

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, R.M. Prima

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, V.M. Kozhevnikov

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, O.B. Tarnopolskyi

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, I.I. Poluboiaryna

Doctor of Psychology, Professor,
I. Volzhentseva

Doctor of Psychology, Professor,
S. Simonenko

Doctor of Medicine, Professor,
V.A. Bocharov

Doctor of Medicine, Professor,
G.P. Peklina

Doctor of Medicine, Chief Scientific
Associate, V. Zhalko-Titarenko

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Waldemar Wójcik

Doctor of Technical Sciences, Professor,
V.M. Baranowski

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Waldemar Wójcik

Doctor of Technical Sciences, Professor,
V.B. Gogo

Doctor of Law, Professor, I.E. Krinitsky

Doctor of Law, Professor, A.M. Gumin

Doctor of Engineering Sciences, Alatoom
Mohammad Fayiz Ahmad

Associate Professor, Murat Eliaz

Doctor of Art, Professor, P.F. Crul

Doctor of Art, Professor,

Katerina Stanislavska

Doctor of Art, Professor, Olena Sizova

Doctor of Art, Professor, Andriy Puchkov

PhD in Art, O.P. Badalov

PhD in Art, Evhen Kushch

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Indexing:

RSCI SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

I. ECONOMICAL SCIENCES

UDC 332: 353; 504.03

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ: ШЛЯХ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

кандидат економічних наук, Жученко А.М.

Консорціум компаній «СНТ», Україна, м. Київ

Розкрито соціо-еколого-економічний зміст господарського механізму виробничого природокористування та наведений алгоритм його екологізації, як одного з напрямів сталого розвитку регіону. В результаті дослідження, розглянуто поняття «екологізація». Сформовані основні принципи екологізації регіону, що постали основою для побудови алгоритму екологізації господарського механізму регіону. Приведений алгоритм екологізації господарського механізму виробничого природокористування в три етапи: перший – формальний, що вміщує екологізацію елементів господарського механізму; другий – реально інтенсивний, передбачає екологізацію виробництва; третій – інтенсивно-коеволюційний, характерний гармонією відносин суспільства з природою.

Ключові слова: господарський механізм, принципи, регіональний розвиток, економічний розвиток, природокористування, відтворення

PhD in Economical Sciences, A.M. Zhuchenko Ecologization: the way to sustainable development of the region/ Consortium of companies "SNT", Ukraine, Kyiv

The socio-ecological-economic content of the economic mechanism of industrial production is revealed and the algorithm of its ecologization as one of the directions of sustainable development of the region is given. As a result of the study, the concept of "ecologization" is considered. The

basic principles of ecologization of the region that formed the basis for constructing an algorithm for ecologization of the economic mechanism of the region have been formed. The given algorithm of ecologization of the economic mechanism of industrial use in three stages: the first - a formal, containing the ecologization of elements of the economic mechanism; the second - really intensive, envisages ecologization of production; the third - intensive-coevolutionary, characteristic of the harmony of relations of society with nature.

Keywords: economic mechanism, principles, regional development, economic development, nature management, reproduction

Вступ. Низький рівень загальної культури виробництва та споживання, домінування природовмісних галузей, використання ресурсо– та сировинних технологій, мілітаризація економіки, сировинна орієнтація експорту, відсутність гуманістичних пріоритетів розвитку, неефективний господарський механізм спричинили за багато років тяжку екологічну ситуацію в регіонах держави. Тому при всій важливості економічного зростання, сьогодні вже не достатньо прагнути просто до економічної стійкості, необхідна економічна стійкість при умові послаблення технологічного навантаження. Враховуючи сучасні умови, процеси регіоналізації та децентралізації в державі, слід відмітити всю складність та багатоаспектність даних проблем. За таких умов, результативність зусиль, що вживаються в даному напрямі, багато в чому залежить від того, наскільки успішно вона буде вирішуватися на конкретних територіях – в регіонах, кожний з котрих має свою природогосподарську специфіку.

Вітчизняна регіоналістика на основі регіональної статистики, спеціальних наукових досліджень та існуючого світового досвіду

проводить аналіз позитивних та негативних тенденцій перехідних соціально-економічних процесів. Але особливе значення має вироблення принципів, на яких буде будуватися новий господарський механізм з елементами екологізації. Наука про господарський механізм в цілому подана в роботах Л. Абалкіна [4], В. Афанасьєва, Я. Гуменюка, В. Овсюченка, В. Медведєва, В. Полозова, М.Шевченка, В. Шкурупія, А Чухно та ін.

Особливості механізму природокористування в умовах переходу до ринку досліджували О. Балацький, О. Веклич [6], А. Голуб, Б. Данилишин, М. Лемешова, О.Нечипоренко, Є. Мішенін [3], О. Маздюк [5], Н. Пахомова та ін.

Важливість проведених досліджень по еколого-економічній проблемі, як на національному, так і регіональному рівні, важко переоцінити. Разом з тим, теоретичне усвідомлення проблем екологічно стійкого розвитку економіки регіону в умовах соціально-ринкової трансформації недостатньо, що на наш, погляд, не сприяє впровадженню екологічних пріоритетів в господарську діяльність регіонів і ускладнює їх перехід до перспективної моделі розвитку. В світлі поставленої проблеми і діючого ринково-трансформаційного процесу особливо важливим постає дослідження концептуальних основ і механізмів екологічно стійкого розвитку економіки регіону.

Формування мети статті. Мета полягає в розкритті соціо-еколого-економічного змісту господарського механізму виробничого природокористування і алгоритму його екологізації, як одного з напрямів сталого розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Екологізація, як процес, як явище, покликане вирішити одвічні еколого-економічні протиріччя, вже на рівні мислення людини у подоланні протиріччя між його потребами і навколишнім природним середовищем. За змістом, екологізація,

означає початок нового етапу взаємодії людини та природи, це цілеспрямована зміна продуктивних сил, суспільних відносин і господарського механізму в сторону їх більшої відповідності вимогам до охорони навколишнього середовища. Тож, екологізацію можна визначити, як розумне використання природи у відповідності з вимогами екологічних та продуктивних законів (правил) через оптимальну взаємодію екосистеми та технологічних процесів, що забезпечують не тільки отримання необхідного об'єму високої якості товарної продукції, але і нормальне функціонування формуючої загальнопланетної біосоціальної системи в умовах збереження екологічної рівноваги в навколишньому середовищі [1, с.78].

Особливість екологізації господарського механізму полягає в поступовій зміні об'єкту регулювання – економічної системи регіону на єдину цілісну еколого-економічну систему регіону, взаємодіючу з соціальною.

Алгоритм екологізації господарського механізму умовно можна розділити на три етапи: перший – формальний, другий – реальний, інтенсивний і третій – інтенсивно-кoeволюційний.

Перший етап пов'язаний з такими процесами, як відтворення природного середовища, природоохоронна законодавча діяльність, вироблення екологічних принципів і імперативів. Екологізація господарського механізму регіону передбачає включення в його склад наступних екологічних елементів:

- 1) облік і соціально-економічна оцінка природо-ресурсного потенціалу і екологічного стану регіону;
- 2) формування еколого-орієнтованих національних рахунків;
- 3) планування охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів регіону;
- 4) фінансово-кредитних механізмів використання природи;

- 5) екологічне страхування;
- 6) екологічні фонди;
- 7) формування системи економічних дій на екологізацію виробництва;
- 8) стимулювання створення ринків екологічних послуг, продукції, технологій і обладнання;
- 9) облік факторів прийнятного екологічного ризику при прийнятті господарського рішення;
- 10) удосконалення організаційно-економічних методів природокористування;
- 11) облік екологічних факторів при приватизації.

Важливою умовою при інтеграції екологічних елементів в загальну систему є їх регулярність, рівноправність і співвідношення з основними елементами господарського механізму. Це буде сприяти, з одного боку, об'єктивного прогнозу майбутніх вкладень у сферу екології при реалізації господарських рішень, з іншого формування фінансової бази для розвитку господарського сектору, працюючого на дану сферу.

Екологізація економічних елементів господарського механізму потребує внесення коректив і в методологічну базу. Зокрема, на цьому етапі необхідно *сформувати основні принципи екологізації регіону*. Виходячи з соціо-еколого-економічної методології дослідження, вони зводяться до наступного:

- 1) принцип забезпечення збереження просторової цілісності природніх систем в процесі їх господарського використання, сформованим функціональним взаємозв'язком підсистем в даному регіоні, оскільки руйнування її неминуче призведе до розпаду екосистеми в цілому та до порушення загального придатного до життя середовища.

2) принцип забезпечення різноманітного в регіонально-галузевій структурі. Формувати структуру галузей слід таким чином, щоб в регіональній комбінації галузей була передбачена можливість рівномірного використання всіх пов'язаних елементів регіональної природної системи.

3) принцип пріоритетності критеріїв екологічної оптимальності в перспективі при визначені економічної ефективності діючого природокористування. Екологізація сфери природокористування потребує цілеспрямованого, економічно обґрунтованого формування таких економічних зв'язків і відношень, які б враховували екологічні наслідки виробничої діяльності всіх господарських підрозділів в даній діяльності, проектуючи їх на подальшу перспективу, забезпечуючи збереження придатних для життя властивостей навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

4) принцип єдності виробничого і природного ритму. Облік ритмічності природних явищ дає можливість пристосуватися до багатьох змін в зовнішньому середовищі та підвищити, таким чином адаптацію економіки до її коливальних процесів.

5) принцип відповідності техногенезу відповідним процесам. Згідно даному принципу розвиватися повинні тільки такі схеми технологічного зв'язку між підприємствами, котрі дозволяють відходам виробництва і споживання органічно включатися в природні процеси.

6) принцип стабілізації об'ємів залученого у виробництво природних речовин за рахунок багатократного його використання. Це забезпечить ресурсозбереження та зниження натуральної продукції.

Сукупна дія всіх цих принципів запустить процес екологізації в регіоні.

На цьому етапі необхідно вирішити гострі екологічні проблеми, викликані використанням застарілих методів ведення господарства, безгосподарністю або грубими порушеннями законодавства, і таким чином, вийти на прийнятний рівень екологічної безпеки.

Ефективним напрямом постає використання «екологізованих» економічних показників, оскільки впровадження міжнародних економічних стандартів як в країні в цілому, так і в її окремих регіонах, дозволить залучити додаткові інвестиції. Екологізація економічних показників означає екологічний облік природних активів за їх фізичними у вартості показниками, ступенем їх вичерпання та деградації. В основі екологізації показників господарського механізму лежить концепція «кредитно-грошових відносин» між суспільством і природою. Ці відносини будуються на політиці екологічного боргу. Екологічний борг – це відхилення стану навколишнього середовища від оптимального, характерного здібністю до повного самовідновлення, під дією економічної діяльності. Якщо стан навколишнього природного середовища за певних умов поліпшиться, то це буде означати зменшення екологічного боргу, а його приріст, навпаки, буде свідчити про погіршення стану.

Процес екологізації показників, проведених на рівні народного господарства, може бути реалізований і на рівні регіону, оскільки всі ефекти і збитки, викликані економічною діяльністю, проявляються, вперше на конкретних територіях. Тому процес екологізації господарського механізму передбачає його регіоналізацію [2, с. 323].

На першому етапі також важливо зробити уточнення деяких термінів, пов'язаних з природними ресурсами, у зв'язку з соціо-еколого-економічною модифікацією господарського механізму:

- Природня спадщина – це сукупність природних багатств і багатств історичного і культурного значення;

- Природня рівновага – стійке і гармонійне існування популяцій організмів в навколишньому середовищі;

- Природні активи (як відтворювальні, так і природні) – це сухопутні і водяні території з їх екосистемами, підґрунтові активи та повітря;

- Природні ресурси – це природні активи (сировинні матеріали), присутні в природі, які можуть бути використані в системі промислового виробництва і споживання;

- Природній капітал – це природні активи, котрі використовуються для промислового виробництва в якості постачання природніх ресурсів у вигляді сировини і послуг, наданих навколишнім середовищем.

Досягнення головної мети першого етапу – зниження антропогенного тиску на еколого-економічну систему – дозволити перейти до реалізації наступного етапу екологізації господарського механізму.

Другий етап екологізації господарського механізму пов'язаний з перебудовою головної складової загального розвитку – матеріальним виробництвом, і тому отримав назву реально інтенсивного. Таким чином, головним об'єктом екологізації на цьому етапі є матеріальне виробництво, яке в ідеалі повинно інтегруватися з природою в єдину еколого-економічну систему з загальним кругообігом речовин та енергії.

Суть екологізації виробництва полягає в зміні виробничого апарату в рамках окремого підприємства, регіону, народного господарства в цілому на принципі замкнутості і безвідходності. Сучасне виробництво являє собою відкриту систему. Функціонування відкритої виробничої системи, де природа виступає зовнішньою умовою початку і кінця технологічного процесу, ґрунтується на

принципі одноразового використання природніх ресурсів. Тобто, кожний новий технологічний цикл починається вилученням природніх багатств і закінчується викидами відходів [1, с.125].

Важливим аспектом другого етапу екологізації виробництва є підвищення його безпеки. Таким чином, економічно механізм повинен бути направлений, з одного боку, на підтримку конкретного рівня безпеки, а з іншого – на забезпечення випуску необхідної кількості продукції. Далі, екологізація виробництва передбачає оцінку екологічного стану в регіоні. Екологічний стан регіону визначається діяльністю конкретних підприємств і залежить від тих же перемінних факторів – об'єму випуску продукції і кількості засобів, направлених на природоохоронну діяльність. Алгоритм забезпечення екологічної безпеки в регіоні можна розглянути на ступнім чином:

1. Збір інформації. Орган управління здійснює збір і обробку інформації, необхідної для визначення параметрів системи економічних механізмів. На основі цієї інформації формується оцінка рівня безпеки в регіоні і величина затрат господарських суб'єктів, направлених на зменшення їх негативної дії на безпеку. На даному етапі особливо необхідний контроль за точністю, правильністю і достовірністю інформації, поданою конкретними підприємствами, зацікавленими в її викривленні.

2. Вибір економічних інструментів. На даному етапі, в залежності від мети, відбуваються зміни економічних механізмів, що передбачають як заміну застосованих механізмів, так і зміни параметрів механізму при збереженні його типу.

3. Функціонування регіону в нових умовах. На цьому етапі при обґрунтованому виборі системи економічних інструментів діяльності підприємств буде направлена на підвищення безпеки виробництва і зменшення оцінки його негативного впливу на рівень екологічної

безпеки регіону, що в результаті забезпечить досягнення головної мети – необхідного ступеня безпеки в регіоні поряд з високою економічною ефективністю. Якщо система економічних інструментів вибрана невдало, то діяльність підприємств призведе або до порушення встановлених стандартів, посилення негативних дій і зменшення рівня екологічної безпеки, або до підтримання її на потрібному рівні, але за рахунок зниження рівня життя населення.

Екологізація передбачає також виникнення нових галузей, обслуговуючих нову сферу. В підсумку екологізація виробництва спровокує зміни в структурній політиці. На сьогодні є всі умови для успішної екологічної перебудови економіки:

- гігантські масштаби економіки і наявність повного набору виробництва, в яких утворюються відходи, котрі можуть бути використані;

- широка промислова база під інвестиційні проекти;

- наявність державної власності, оскільки тільки на її основі можлива реалізація проекту такого масштабу, що вимагає концентрації великих ресурсів і єдиного управлінського та контролюючого органу;

- наявність високого науково-технічного потенціалу;

- розвинута інфраструктура транспорту і зв'язку.

Таким чином, другий етап екологізації господарського механізму пов'язаний з проведенням адекватної екологічної політики, з змінами структури народного господарства, виробництва і споживання. Зміст даного етапу в переході до стабілізації антропогенного тиску на навколишнє середовище. Тобто, екологізація господарської діяльності на даному етапі повинна бути пов'язана з встановленням розумних норм об'єму природи і екологічної безпеки виробничої діяльності людей. Повинна пройти примітна екологізація експортно-імпоротної,

фінансової, інвестиційної, промислової та податкової політики держави, що передбачає (санкції, штрафи) за екологічну небезпечну діяльність і заохочення – за діяльність, що забезпечує екологічну безпеку.

Третій етап формування екологізації господарського механізму характеризується гармонізацією відносин суспільства і природи, котра зводиться до того, що цілі людини і засоби їх досягнення повинні бути остаточно приведені у відповідність з екологічними вимогами. Тобто, мова йде про еволюцію біосфери і суспільства, про їх спільний розвиток, як про необхідну умову збереження людини на Землі. В суспільній свідомості такому стану відповідає концепція екологічної стійкості розвитку, котра ставить дві основні задачі: виживання людства і філософське визначення змісту життя людини. Людина, посилюючи свої знання в області екології, розкриває і осмислює природу, її внутрішню цінність. Відбувається об'єднання відповідальності людини з розумінням природи. Таку внутрішню єдність можна назвати надекологічним, коли людське «я» розкривається назустріч природньому світу, а людська свідомість розширюється до планетарних і космічних масштабів.

У зв'язку з цим в практику оцінки господарської діяльності, як складової частини соціо-еколого-економічного господарського механізму, потрібно впроваджувати нові показники:

1. Показники якості навколишнього середовища, який подає інформацію або описує стан навколишнього середовища: він включає в себе показники взаємодії, стану і реакції навколишнього середовища.

2. Показник стійкого економічного добробуту – формує оцінку економічного добробуту і в широкому розумінні, передбачає ряд

поправок до показників особистого споживання, включаючи бажаних послуг та виключає небажаних витрат.

3. Показник реального прогресу, розглядається як альтернатива валового внутрішнього продукту, має на увазі оцінку економічного добробуту.

Крім того, в якості інтегральних показників, пропонується наступне:

1) індекс антропогенного навантаження на біосферу. Він використовується для порівняння руйнівного впливу на природу окремих держав. Індекс поданий у співвідношенні щільності антропогенного навантаження для конкретного регіону і для всієї суші Землі. Якщо біоспоживання відображає населеність, то енергоспоживання – індустрію країни.

2) рента за використання біосферою. Вона виступає регулятором взаємодії біосфери, людства і країн. Такий вид ренти, надає людству середовище існування з стабільним кліматом – така ж фінансова категорія, як плата за житлову площу з водо-, тепло – і енергопостачання [3, с.426].

3) індекс стійкого розвитку. Також виражається на основі індексу антропогенного навантаження. Він відображає співвідношення щільності реального антропогенного навантаження всієї світової системи (або для окремої країни) до доступної для стійкої біосфери щільності даного навантаження. При стійкому розвитку індекс завжди менший одиниці.

Такий, заключний, третій етап екологізації господарського механізму буде характеризуватися загальним, збалансованим зростанням всіх галузей економіки, соціальної сфери з подальшим відтворенням економіки регіону, приростом природничо-ресурсного

потенціалу, створенням інформаційного типу соціально-економічного суспільного устрою.

Таким чином, настання екологічної кризи в регіоні свідчить про завершення розвитку економіки регіону за екстенсивним шляхом і постає потреба переходу на інтенсивний шлях. Для цього слід реалізувати заходи поетапного процесу екологізації господарського механізму регіону. На сьогодні, головна проблема полягає в тому, яким чином здійснюється цей процес, тобто який механізм впровадження в господарську систему екологічних елементів, що включають в себе механізм екологізації.

Висновки. Резюмуючи вище сказане, слід наголосити, що господарський механізм регіону – це складна система інститутів екологічного регулювання, управління та контролю, під дією якого, здійснюється раціональне використання і відтворення природо-ресурсного потенціалу регіону. В умовах екологічної небезпеки набуває деякі специфічні риси, і тому для кожного регіону повинен бути сформований, свій особливий господарський механізм, який за допомогою розвитку соціальної сфери, структурних зрушень в економіці і відновлення екологічної рівноваги дозволить досягти оптимальних значень показників сталого розвитку регіону, що у свою чергу, забезпечить вихід регіону з кризи.

Література:

1. Генсірук С.А. *Регіональне природокористування: Навч. посібник.* / С.А. Генсірук – Львів: Світ, 1992. - 336 с.
2. Хвесик М.А. *Економіко-правове регулювання природокористування: [Монографія]* / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, Ю.П. Кулаковський. – К.: Кондор, 2004. – 524 с.

3. Мішенін Є.В. Організаційно-економічний механізм екологічно орієнтованого управління природогосподарюванням / Є.В. Мішенін, Н.В. Мішеніна, І.Є. Ярова // Механізм управління потенціалом інноваційного розвитку промислових підприємств: [монографія] / за заг. ред. к. е. н., доц. Ю.С. Шипуліної. – Суми: ДД Папірус, 2012. – С. 424-438.
4. Абалкин Л.И. Хозяйственный механизм развитого социального общества / Л.И. Абалкин. – М.: Мысль, 1986. – 263 с.
5. Мандзюк О.М. Сутність та особливості організаційно-економічного механізму трансформації відносин власності [Текст] / М.О. Мандзюк // Вісник національного університету водного господарства та природокористування. – 2011. – №2. – С. 139-144.
6. Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич. – К.: Укр. ін-т досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.

References:

1. Hensiruk S.A. Rehional'ne pryrodokorystuvannya: Navch. posibnyk. / S. A. Hensiruk – L'viv: Svit, 1992. - 336 s.
2. Khvesyk M.A. Ekonomiko-pravove rehulyuvannya pryrodokorystuvannya: [Monohrafiya] / M.A. Khvesyk, L.M. Horbach, Yu.P. Kulakovs'kyu. – K.: Kondor, 2004. – 524 s.
3. Mishenin Ye.V. Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm ekolohichno oriyentovanoho upravlinnya pryrodohospodaryuvannyam / Ye.V. Mishenin, N.V. Mishenina, I.Ye. Yarova // Mekhanizm upravlinnya potentsialom innovatsiynoho rozvytku promyslovykh pidpryyemstv: [monohrafiya] / za zah. red. k. e. n., dots. Yu.S. Shypulinoyi. – Sumy: DD Papirus, 2012. – S. 424-438.
4. Abalkin L.I. Khozyaystvennyy mekhanizm razvitogo sotsialnogo obshchestva / L.I. Abalkin. – M.: Mysl, 1986. – 263 s.

5. Mandzyuk O.M. *Sutnist' ta osoblyvosti orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu transformatsiyi vidnosyn vlasnosti [Tekst] / M.O. Mandzyuk// Visnyk natsional'noho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannya. – 2011. – №2. – S. 139-144.*
6. Veklych O. O. *Ekonomichnyy mekhanizm ekolohichnoho rehulyuvannya v Ukrayini / O. O. Veklych. – K.: Ukr. in-t doslidzhen' navkolyshn'oho seredovyscha i resursiv, 2003. – 88 s.*

II. PEDAGOGICAL SCIENCES

UDC 659.1-051:005.336.2

CONSTRUCTING NARRATIVE AS A METHOD OF DEVELOPING CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE OF PROSPECTIVE SPECIALISTS IN ADVERTISING AND PUBLIC RELATIONS

I. Titarenko

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kiev, Ukraine

In the article the essence of constructing narrative in self-education work as a method of developing conflictological competence of prospective specialists in advertising and public relations has been revealed. The narrative itself has been defined as a conflictological method, or a method of social impact. During the pedagogical experiment constructing narrative was carried out on several stages, i.e. organization and stimulation, content and activity, effect and reflection. It has been found out that such sequences of stages promotes directing motivation and values sphere of prospective specialists in advertising and public relations to constructive conflict resolution alongside with acquiring integrated knowledge on conflictology, developing conflictological skills and acquiring practical experience of constructive conflict resolution. It

has been proved that the effectiveness of the developing conflictological competence of prospective specialists in advertising and public relations is provided by a set of appropriate methods, techniques and forms of learning activity. Organisational and methodical provision included reviewing of promotional narratives, analysis of experts' opinions on the role of narrative in the field of media communications, using quest technologies, identifying characteristics of the target audience, creating, implementing and verifying the effectiveness of narratives for internal and external audiences with the help of GoogleApps services. The obtained results can be implemented in the professional training of prospective specialists in advertising and public relations.

Key words: narrative, method, conflict, conflictological competence, prospective specialists in advertising and public relations.

Introduction. The specific character of professional activity of future specialists in advertising and public relations, namely its ambivalence, determines the need of conflictological competenceformation. On the one hand, the rapid development of processes of informatization and communication in the present-day environment, encourages the integration of society, creating innovative associations, and on the other hand, can lead to negative information-psychological influence – the disinformation, the falsification of ideas about the real world, manipulation of public opinion, information wars, the contentiousness of the professional environment (stress-intensity and tension, imbalance of relations in the staff, work of all participants under the conditions of a permanent conflict). The solution to the problems of conflict in the professional environment requires the formation of conflictological competence of the future specialists in advertising and public relations in the process of their professional training.

In scientific works of domestic and foreign researchers, the essence of conflictological competence has been revealed (I. Vashchenko, Ye. Durmanenko, A. Ishmuratov, L. Mukhina, A. Nemkova, L. Petrovska, N. Samsonova, B. Khassan, L. Tsoi); the necessity of formation of conflictological competence in the process of professional training at a higher educational institution has been substantiated (N. Samsonova, F. Semenova, V. Sherniyazova, M. Ebzeyev), in particular of the future pedagogues and psychologists (G. Berezhna, I. Kozych, L. Kotlova, N. Kukleva, A. Levkovych, A. Lukashenko, S. Romanov, Ye. Sgonnikova, I. Soroka, O. Teploukhov, V. Shemyatykhin); of law enforcement officers, lawyers (O. Klymentyeva, N. Svyrydyuk); managers (R. Axelrod, O. Denysov, T. Dziuba, I. Matiykiv); government employees (O. Tertyshna); border guards (D. Ivchenko).

However, as has been shown by scientific studies, the issues of conflictological competence formation of future specialists in advertising and public relations have not been a subject of systemic research of domestic and foreign scholars. In particular, the problem of organizational-methodical support requires a thorough study, namely, the selection of relevant methods of conflictological competence formation of future specialists in advertising and public relations.

Definition of the aim and objectives of the article. The article is aimed at elaborating the essence of the construction of narrative as a method of conflictological competence formation of future specialists in advertising and public relations, and its objectives are to determine the stages of the construction of narrative, as well as methods, procedures, types and forms of educational activity.

Presentation of the main material of the article indicating methods and full substantiation of scientific results obtained. To address this goal, the following methods were used: analysis and

generalization of scientific-pedagogical literature with the aim of exploring the basic definitions of the problem under study; a pedagogical experiment to test the effectiveness of the construction of narrative in the process of conflictological competence formation of future specialists in advertising and public relations.

It should be noted that in the scientific literature the narrative is viewed mainly in linguistic, literary, and psychological aspects. We believe that the pedagogical potential of the narrative, in particular the peculiarities of its application in the educational process are studied insufficiently. From the point of view of psychology, the narrative is interpreted as a specific *form* of construction of reality (J. Bruner) [1], a form of consciousness inherent in the processes of cognition, structuring the reality, organizing the experience (I. Brockmeyer, R. Harre) [2], a *means* of self-understanding and self-presentation (P. Ricoeur, N. Chepeleva) [3; 4]. Of great value is the thought of N. Marakhovska [5] regarding the definition of the narrative as a mode of professional identity formation.

Relevant to our work are the ideas of N. Lucanina and L. Saliyeva regarding the use of narrative in the field of public relations, the essence of which is building relationships with target audiences and shaping public opinion. The analysis of this work allows to reveal the following features of the narrative [6]:

1)

constructing stories about real people with the purpose of representation of ideas, creating pictures of the world. The argumentation in these texts is carried out using suggestive images, thus rendering their myth-creative potential;

2) manipulation of consciousness is achieved largely not at the expense of expressive vocabulary, categorical position and emotionality, but predominantly through the selection of information, its layout and alignment of the text, choice of genre-stylistic design and lexical

units, relevant quotes and so forth in order to create the imagery or storyline necessary for the author.

In the process of conducting the pedagogical experiment the construction of narrative was carried out in the framework of self-education work of students as a method of forming conflictological competence of future specialists in advertising and public relations.

The features of the narrative were revealed to the students for their understanding of its essence and their awareness of its role as a conflictological method, or a method of social influence. On the stimulating-organizational stage took place the direction of the motivational-axiological sphere of the future specialists in advertising and public relations on to a constructive solution of conflicts. This has been achieved by the students' studying the narratives of advertising type, which led to the emergence of conflict, resentment and rejection by the audience. With this purpose were analyzed the materials of the information web portal "Sostav.ua". Also, the students got acquainted with the opinions of experts regarding the role of the narrative in media communications, including for the purposes of conflict resolution. G. Pocheptsov observed that man-constructed narratives determine their behaviour, moreover, the person begins to see in reality what the narrative is emphasizing on, and not to see what it is missing. According to the scholar, the narrative can slow down certain processes or accelerate them; it can meet resonance, indifference, the desire to engage in the conflict [7]. O. Soboleva and G. Chudinova adhere to a similar scientific standpoint regarding the nature of the narrative. The researchers emphasize that the narrative, creating the separate picture of the world, allows you to create the conditions for involving the addressee in advertising communication, to increase the credibility of the text. According to the authors' definition, the narrative is an

effective language tool which allows to diversify the forms of presentation of the key marketing information [8, p. 271].

On the content-activity stage the future specialists in advertising and public relations were aimed at obtaining integrated knowledge in the field of conflict resolution. The quest technology was applied, which I. Sokol defines as an innovative pedagogical game technology that presupposes the accomplishment of training, search and cognitive problem-solving tasks in accordance with the game design/plot, during which the participants select and organize information, perform independent research, which contributes to the systematization and generalization of the studied material, its enrichment and presentation in the form of an integrated system [9, p. 21]. J. Hunter emphasizes that quest is a process of active construction, continuous testing and surveying [10, p. 113].

One of the quests that were suggested to the students to obtain the integrated knowledge in the field of conflict resolution was entitled "The Role of PR in Conflict Resolution". In the framework of the topic the problem was formulated on the basis of O. Lomovytska's statement [11]: "The specialists of PR-department for the sake of prevention of conflicts in the organization must first and foremost set up and maintain favourable information flows, for example, given the confrontation of the various units it is possible to create a special information project..." Future specialists in advertising and public relations should develop this idea and reveal the peculiarities of creating such a project.

Furthermore, on the content-activity stage the execution of the third pedagogical condition was being implemented— providing the development of conflictological skills of the future specialists in advertising and public relations on the corresponding substages: 1) identification of peculiarities of the target audience; 2) creation of narratives for the target audience.

The process of studying the target audience, interaction with potential recipients made possible the development of the following groups of conflictological abilities: 1) communicative (the ability to initiate interaction in the communication process with the aim of preventing negative conflicts; to maintain the interaction in a conflict situation; to possess technologies for prevention, control, and minimization of destructive forms of conflict); 2) perceptual (the ability to perceive, understand, and evaluate themselves and others; to discern the signs of conflict, to adequately perceive it, to see the differences in the types of conflict situations); 3) predictive (the ability to predict the consequences of conflict, to determine the other person's behavior in a conflict situation and to choose the ways of influencing it with the aim of constructive interaction); 4) self-regulation (the ability to maintain balance in conflict situations; slow down and encourage certain actions of one's own, desires, needs; to develop mechanisms of self-regulation; to selectively regard the external impacts; to exercise control over one's own actions, to reflect on one's own conflict-competent behavior and the behavior of partners in interaction).

The creation by the future specialists in advertising and public relations of the narratives contributed to the development of creative skills that reflect the ability to find and apply the optimal or unconventional (creative) ways of preventing and solving conflicts. The first task was to create a narrative for the internal target audience (company employees). Significant for our study was O. Lomovytska's idea that PR of certain individuals – the founders of the business, key owners, top managers or just efficient employees is an important element of corporate PR. According to the researcher, its main goal is to provide the team with the heroes who through their actions and deeds confirm the values and norms of the accepted corporate culture. The author also points out that personal PR involves the creation of legends about "heroes", which

describe an ideal models of behavior in typical or unusual situations. We can't fail to agree with the researcher that such events help to unite the team, to instill corporate loyalty in employees [11].

In our study it was found out that on the example of the "hero of the team" the recipients learn effective models of behavior in conflict situations, as well as ways of constructive conflict resolution. Therefore, the objective of future specialists in advertising and public relations in the framework of a special information project to prevent conflict in the company was to make their own narratives about the heroes of the team.

The second task of future specialists in advertising and public relations was to create a narrative for the external target audience on the basis of social advertising. Students constructed narratives for people, who under certain conditions lost their jobs. That is, in this case, the narrative performed a psychotherapeutic function— elimination of a negative emotional state and feelings which lead to conflict (high anxiety, lack of self-confidence, uncertainty about the future, concern about their own fate and the fate of the loved ones, frustration, emotional stress over their own professional failure and the like). The creation of the narrative was carried out in the following stages:

1. The formulation of the problem, characteristic of a particular social group.
2. The determination of the protagonist of the narrative, whose image, as noted above, must meet the needs of the audience.
3. The construction of the plot, reflecting the protagonist's journey to his/her resolution the conflict, according to the classic pattern: exposition, introduction, plot development, climax, denouement. With the help of the exposition the author informs the recipient about where and when the scene is set, presents the characters. The introduction contributes to the immersion of recipients into the historical context: some catalytic event

occurs (a conflict-provoking situation), which defines the path of the protagonist. The plot development keeps the recipient in suspense, the conflict is steadily growing. The climax demonstrates the escalation of the conflict, the turning point in the protagonist's history. The most important thing at that was to show how the protagonist manifests himself/herself in different ways, some alternative methods of solving the conflict, involving new participants with the purpose of creating the dynamism of the plot. The denouement is the moment of conflict resolution, ending of the events associated with it.

4. Selection of the complex of verbal means of influence on the recipient through the narrative. This presupposes the use of emotive and expressive means of the language.

On the result-reflexive stage the implementation of the fourth pedagogical condition was implemented – the acquisition of practical experience in constructive conflict resolution. Future specialists in advertising and public relations during the internship in PR and advertising departments of the companies, PR and advertising agencies realized their own narratives for internal and external target audience, and examined their effectiveness as for preventing and solving conflict situations. Of note was the experience of using GoogleApps services, in particular the creation of personal blogs with the help of Blogger, and of the community in social network Google+ aims at promoting their own narratives; elaborating and conducting surveys/questionnaires with the help of GoogleDocs and setting up a video conference with several recipients simultaneously using GoogleHangouts with the purpose of studying the public opinion regarding the effectiveness of the narrative.

Conclusions and prospects for further research in this direction. In the present study, the term "narrative" is considered as a conflictological method, a method of social impact, and the construction of

narrative – as a method of formation of conflictological competence of future specialists in advertising and public relations. In the course of the pedagogical experiment the construction of the narrative was carried out at the following stages: stimulating-organizational, content- activity and result-reflexive stages. The direction of motivational-axiological sphere of future specialists in advertising and public relations on to a constructive solution of conflicts, integrated knowledge in the field of conflict resolution, development of conflictological skills of future specialists in advertising and public relations, their acquisition of practical experience in constructive solutions of the conflicts took place due to the following organizational and methodological support: consideration of narratives of advertising type, familiarization with the opinions of experts regarding the role of narrative in the field of media communications, the use of the quest technology the application of methods of identifying the characteristics of the target audience, creation, implementation and verification of the effectiveness of narratives for internal and external target audiences with the help of GoogleApps. The results of the study conducted in March 2017, testified to a significant growth in the rate of formation of conflictological competence of future specialists in advertising and public relations. So, on the motivational-axiological criterion, the growth comprised +14.28

(focus on the constructive resolution of the conflict), according to the cognitive-practical criterion +28.57 (level of knowledge acquisition) and +16,32 (level of skills development), according to reference-correction criterion +24,49 (firmness of conflictological position).

The prospects for further research is a comprehensive introduction of the methods of conflictological competence formation of future specialists in advertising and public relations into the process of their professional

training, namely: the construction of narrative, conducting conflictological training and forum theatre.

References:

1. Bruner J. (2003). *Making Stories: Law, Literature, Life*. USA: Harvard University Press.
2. Brokmeyer I. (2000). *Narrative: problems and promises of an alternative paradigm*. *Voprosy filosofii: akad. nauch. zhurn.*; Ros. Akad. Nauk. Moscow, 3, 29-42.
3. Ricoeur P. (1984). *Time and Narrative*. USA: University of Chicago Press.
4. Chepeljeva N.V. (2006) *Personal experience of the subject in the context of psychological hermeneutics*. *Ljudyna. Sub'jekt. Vchynok: Filosofs'ko-psykhologhichni studiji*. Kyiv: Lybidj, 280-302.
5. Marakhovs'ka N. (2011). *The use of narrative as a way of forming the professional identity of future teachers of foreign language*. *Ljudynoznavchi studiji (pedagoghika): zb. nauk. pr. Droghobych: DDPU im. Ivana Franka*, 23, 134-146.
6. Lukanina M.V., Salieva L.K. (2014). *Narrative manipulation*. *Gosudarstvennoe upravlenie. Elektronnyy vestnik (Elektronnyy zhurnal)*, 46, 210-225, available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/narrativnoe-manipulirovanie>
7. Pocheptsov G. (2015) *Narrative toolkit of impact*. *Psi-faktor : informats. resursnyy tsentr po nauch. i prakt. psikhologii*, available at: <http://psyfactor.org/lib/narrative.htm>
8. Soboleva Ye. G. Chudinova, A. M. (2015). *Narrative in advertising as a way of diversifying the presentation of information. Strategy of development of social communities, institutions and territories: materials of*

the international scientific-practical conference. Yekaterinburg, April 23-24. –Yekaterinburg: Publishing House of Ural University, 1, 269-272.

9. Sokol I.M. (2016). *Teacher's training of using quest-technology in the system of post-graduate education. – Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogic Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and methods of professional education. – Classic Private University, Zaporizhzhya.*

10. Hunter J. (2015). *Technology Integration and High Possibility Classrooms. Abingdon-on-Thames: Routledge.*

11. Lomovytskaya O. (2008). *The role of PR in conflict resolution. BEST OF SECURITY: zhurn., 25, available at: http://bos.dn.ua/view_article.php?id_article=678*

UDC 37.014

МІЖНАРОДНИЙ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ ЯК УНІФІКОВАНИЙ ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЙСНОСТІ

кандидат філологічних наук, Сокол М.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана
Франка, Україна, м. Тернопіль

У статті розкрито детермінацію міжнародного понятійно-категорійного апарату та проаналізовано міжнародну систему понять у педагогічній науці. Досліджено розвиток основних міжнародних конститuentів. Мета статті полягає у тому, щоб визначити чіткий ієрархічний вектор понятійних закономірностей, зазначивши, що міжнародний понятійно-категорійний апарат педагогічної науки стає предметом вивчення педагогічної дійсності у всьому розмаїтті культурних традицій багатомовного світу.

Подано тлумачення, визначення та уточнення таких модерних понять як: «якість освіти», «творчість», «асертивність», «акмеологія», «педеутологія», «мобінг», «булінг».

Ключові слова: міжнародний понятійно-категорійний апарат, якість освіти, творчість, асертивність, акмеологія, педеутологія, мобінг, булінг.

PhD in Philological Sciences, M. Sokol International conceptional categorial apparatus as a unified method of reference of pedagogical validity/ Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Ukraine, Ternopil

The article reveals the determination of the international conceptual-categorical apparatus and analyzes the international system of concepts in pedagogical science. The development of the main international constituents is explored. The purpose of the paper is to define a clear hierarchical vector of conceptual laws, noting that the international conceptual-categorical apparatus of pedagogical science becomes the subject of study of pedagogical reality in the whole variety of cultural traditions of the multilingual world. Interpretation, definition and refinement of such modern concepts as «quality of education», «creativity», «assertiveness», «acmeology», «pedeutology», «mobbing», «bullying» are given.

Key words: international conceptual categorial apparatus, quality of education, creativity, assertiveness, acmeology, pedeutology, mobbing, bullying.

Вступ. Останнім часом значно зріс інтерес дослідників до міжнародної системи педагогічних понять (Т.А. Ільїна, Ф.Ф. Корольов, І.М. Кантор, М.А. Данилов, М.М. Болдирєв, В.В. Краєвський, В.С. Цетлін, Ю.В. Шаров, Б.Б. Комаровський, В.М. Полонський).

Наприклад, розробляються підходи до класифікації педагогічних понять в історико-педагогічному та предметно-тематичному відношенні; здійснюється встановлення «віку» педагогічних понять і термінів; проводиться вивчення їх еволюції у зв'язку з розвитком освітньо-виховної практики та прогресом науки (Б.Б. Комаровський, В.А. Козирев, В.Д. Черняк, Є.А. Кошкіна). Досліджуються причини зміни змістів понять педагогіки і її окремих галузей.

Міжнародний понятійно-категорійний апарат педагогічної науки стає предметом вивчення як уніфікований засіб відображення педагогічної дійсності у всьому розмаїтті культурних традицій багатомовного світу (П.П. Щедровицький); як засіб точного і адекватного вираження науково-педагогічних понять, їх тлумачення, визначення та уточнення (Н.М. Разкін); як необхідний елемент передачі спеціальної науково-педагогічної інформації (В.М. Полонський); як відображення історично сформованих і закріплених в мові інтеграційних процесів зближення і синтезу наук, педагогічних традицій і систем, що характеризують різні педагогічні культури (Є.В. Бондаревська). Звертається увага на соціально-філософські, культурологічні та психологічні корені понять, що функціонують у педагогічній науці (Є.В. Бондаревська, І.М. Кантор), широке вживання в педагогіці загальнонаукових термінів (І.М. Сушков, Є.І. Крюкова). Вивчаються генезис становлення нових понять педагогічної науки (І. Розіна, А. Федоров, А. Новикова), характер відношень між попереднім і новим значенням, запозиченими і традиційними педагогічними термінами; намітилися позитивні тенденції в узагальненому просторі міжнародної педагогічної термінології до утворення понятійних комплексів, здатних точніше передавати педагогічне поняття (Р. Теммерман, Е. Йокота). У цьому аспекті міжнародною педагогічною термінологією досліджуються різні поняття. Розвивається тенденція

дослідження педагогічних понять не ізольовано, а в утворених ними співвідношеннях і поєднанні на основі не лише семантичної спорідненості, а й тематичної близькості понять. Загалом це дає можливість віднести педагогічну понятійну систему до того чи іншого тематичного поля, а відтак спостерігаємо наявність загальних компонентів як у зовнішньому оформленні, так і у внутрішньому змісті, що відбиває певний науково-педагогічний світогляд, культурну традицію. Так, наприклад, дискусії в рамках міжнародної конференції «Gifted and Talented Education» («Навчання талановитих і обдарованих дітей», 1999) дозволили виявити англomовні понятійні елементи і зіставити їх з вітчизняними педагогічними поняттями. Наприклад, «academic retardation» - академічне відставання, «emotional / behavioral disorders» - емоційні та поведінкові порушення, «giftedness» - обдарованість, «specific learning disability» - нездатність до навчання, «special education» - спеціальне навчання, «exceptional children» – діти з особливими інтелектуальними або творчими здібностями, «creativity» - творчість, здатність зрозуміти і висловити нові ідеї, «discourse» - міркування, вміння підтримувати розмову і висловлювати свою позицію з того чи іншого предмета розмови, «preacademic skills» - вміння і навички, якими володіє дитина перед вступом до школи, «reciprocal teaching» - взаємне навчання та ін.

Однією із провідних проблем у сучасних дискусіях щодо вітчизняної освіти є експлікація поняття «якості». Аналіз літературних джерел показав, що стратегія якості сьогодні є основою освітньої політики багатьох країн. Цей процес започаткований ще наприкінці ХХ ст. (Велика Британія, Нідерланди, Польща, США, Угорщина, скандинавські країни тощо) і триває досі (Німеччина, Румунія, Франція, Чехія, країни СНД тощо). Академічний тлумачний словник української мови вирізняє наступні особливості цього терміну: по-

перше, це «внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших». У нашому випадку «якість – це, насамперед, «бути освітою» [3, с. 638]. По-друге, якість – це «ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням» [3, с. 638]. Саме цей аспект, зазвичай, береться до уваги в дискусіях стосовно якості освіти. По-третє, якість – це «та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь» [3, с. 638]. Відповідно до ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education) якість освіти – це «її збалансована відповідність (як результату, процесу, освітньої системи) встановленим потребам, цілям, вимогам, нормам (стандартам)». Д. Ф. Вестерхайден (D. F. Westerheijden) вважає, що «якість освіти» – це багатозначне поняття, тому його вимірювання слід здійснювати відносно досягнення багатьох цілей, які постають перед кожним з учасників освітнього процесу. Досягнення практичних цілей, на думку вченого, еквівалентне якості кінцевого «продукту», а також окремо підкреслює, що «якість – багатоаспектне поняття: воно вимірюється різними цілями, що постають перед учасниками освітнього процесу у навчальному закладі» [10, с.183].

На нашу думку, якість освіти – це, насамперед, значні зміни у самій системі освіти, кореляція її складових (студенти, викладачі, засоби, обладнання та матеріали) та створення продуктивних освітніх технологій і програм, економічного, культурного, політичного розвитку. Отже, «якість освіти» за критеріями ООН виступає одним з провідних індикаторів якості життя. У зв'язку з курсом України на прискорення інтеграції в структури об'єднаної Європи, питання якості освіти набуває особливого значення та висуває необхідність приведення вітчизняних освітніх стандартів у відповідність до критеріїв держав-членів Європейського Союзу. На нашу думку, нова методологія

якісної освіти повинна ґрунтуватися на взаємодії традицій та інновацій, а забезпечення високоякісної освіти – всіх її етапах і рівнях, тоді як оцінювання її результативності й управління якістю – одне з основних завдань сьогодення, яке має не лише педагогічний чи суто науковий, але й соціальний, політичний та управлінський аспекти.

Варто зазначити, що поняття «акмеологія» позначає науку, яка виникла на зламі природничих, суспільних і гуманітарних дисциплін, і вивчає закономірності і механізми розвитку людини на ступені його зрілості і особливо при досягненні ним найбільш високого рівня в цьому розвитку. Так, у словнику В. Ф. Халіпова, акмеологія – це «знання (наука) про найвищі досягнення в сфері професійної майстерності. В умовах демократизації життя виникла потреба в систематизації знань, уявлень про сучасні вимоги до особистості лідера, державного і господарського керівника, значного підвищення професіоналізму керівників різного роду і рангу. Цим цілям і слугує розробка проблематики акмеології» [4, с. 12]. У «Педагогічному енциклопедичному словнику», знаходимо більш детальне тлумачення цього поняття: «наука, що вивчає феноменологію, закономірності та механізми розвитку людини у період професійної зрілості. Акмеологія досліджує проблеми протиріччя між зростаючим обсягом інформації, з одного боку, і часом, необхідним для оволодіння нею, – з іншого. Вона виокремлює загальні та відмінні риси, що притаманні людям у процесі їхньої діяльності, а також досліджує фактори, що визначають якісні та кількісні характеристики «акме». Моральна вихованість професіонала – це перетворення загальнолюдських цінностей в його власні цінності. Акмеологія вивчає також проблему залежності між особливостями професіоналізму людини і його поведінкою поза сферою професіональної діяльності» [1, с. 14]. Окрім того, в інших сучасних джерелах ми маємо дещо відмінне трактування цього

вчення як науки «про вершини, про досягнення в життєдіяльності та розвитку людини», а також далі автор додає, що акмеологія «досліджує умови досягнення високої якості освітніх систем і розвитку суб'єктів освітнього процесу: вчителя та учня» [4, с. 3].

Праці вітчизняних вчених ХХ ст., присвячені питанням педагогічної творчості, пронизані поняттям «творчість», що експлікується як обов'язкова передумова педагогічного процесу, обов'язковий професіоналізм у діяльності вчителя. С. У. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» тлумачить «педагогічну творчість» як «оригінальний і високоефективний підхід вчителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання і навчання» [2, с. 326]. До того ж, автор стверджує, що «досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду. Педагогічна творчість стосується різних сторін діяльності вчителя – проведення навчальних занять, роботи над організацією колективу учнів відповідно до їх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості учня, вироблення стратегії і тактики педагогічної діяльності з метою оптимального виконання завдань всебічного розвитку особистості» [2, с. 326].

До прогресивних тенденцій розв'язання проблеми творчості вчителя на міжнародному рівні належить народження й інтенсивний розвиток педдеутології як галузі наукового знання та педагогічної субдисципліни. «Педдеутологія» (походить від грецьк. *paideute's* - вчитель і *logos* - слово, наука, англ. *pedeutology*, фр. *pédeutologie*) – наука про вчителя та його професію, що є важливою субдисципліною педагогіки, яка системно розвивається. Вона має понад столітню історію. Ми погоджуємось із думкою Г. Квятковської, що педдеутологія

розглядає виховання і вчительську дію з різних сторін: як мистецтво, як діяльність, яка розпізнає, упорядковує і дає дійсності людське значення, як автотворення людської особи, як своєрідний союз осіб, які беруть участь у виховній реляції [8, с. 12].

Варто зазначити, що у «Новому педагогічному словнику» В. Оконя подано таке визначення: «педеутологія - це окрема галузь педагогіки, що вивчає проблеми вчителів, особистість учителя, відбір кандидатів у професію вчителя, педагогічну освіту та підготовку кадрів, їх професійну діяльність» [9, с. 154]. Окрім цього тлумачення автор додає ще одне визначення згаданого поняття: «педеутологія - це галузь міждисциплінарної, субдисциплінарної педагогіки, що є результатом інтенсивного розвитку школи, яка вимагає знань від вчителя, освіти та професійної підготовки [9, с. 155]. Ч. Банах експлікує «педеутологію» як «частину педагогіки, яка займається питаннями, пов'язаними з вчительською професією» [6, с. 302]. Констатуємо, що вчений виокремлює наступні напрями педеутологічних досліджень: «особистість учителя, його таланти і авторитет, відбір кандидатів на навчання для цієї професії та педагогічної освіти, професійна етика тощо» [6, с. 303]. Ми погоджуємось із твердженням Й. Штемпрух, що насамперед «педеутологію» варто розглядати як «науку про вчителя, наставника, яка досліджує усі дотичні сфери життя вчителя: освіта, життєдіяльність, самовдосконалення, саморозвиток, його соціальну роль як особистості» [7, с. 10].

Далі розглянемо дефініції такого новітнього поняття як «асертивність» (походить від англ. to assert - наполягати на своєму) - поведінка, що поєднує внутрішню силу і ввічливість до оточуючих. «Асертивність» (assertiveness) є похідним від англійського дієслова assert (наполягати, стверджувати, заявляти). У науковому обігу

«асертивність» експлікують як якість особистості, як здатність людини конструктивно відстоювати свої права, демонструвати позитивне і шанобливе ставлення до інших людей, як здатність захищати власні інтереси, формулювати і відстоювати свою думку, вільно висловлювати свої почуття і емоції, досягати поставленої мети, при цьому не порушувати права інших людей і брати на себе відповідальність за власну поведінку.

Ідею асертивності як практичну методологічну теорію міжособистісної взаємодії запропонував і розробив американський вчений А. Солтер. Автор стверджує, що «асертивність» - це певний спосіб поведінки особистості, що супроводжується почуттям поваги до власної індивідуальності та емоційно-ціннісним ставленням до інших людей. Водночас, у працях чеських вчених В. Каппоні й Т. Новака побутує думка, що «асертивність» - гармонійне поєднання особистісних якостей людини, що відображаються у формі конкретних світоглядних позицій та позитивній спрямованості, проявляються у знаннях про людську сутність, у вміннях і навичках ефективної взаємодії. Звертає увагу на себе таке визначення: «асертивність - це спосіб організації своєї поведінки, уміння формулювати особистісні потреби й бажання, прагнення до честоловства у досягненні намічених цілей, шанобливе ставлення до людей, а головне – повага і любов до себе» [5].

Моделюючи новітній понятійно-категорійний апарат ми не можемо оминати такі поняття як «мобінг» і «булінг». Мобінг, іноді Моббінг (від англ. mob – юрба) – систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитета, форма психологічного тиску у вигляді цькування співробітника у колективі, зазвичай з метою його звільнення. Булінг – це регулярне та цілеспрямоване нанесення фізичної чи душевної шкоди дитині, а

мобінг означає психологічний терор, який здійснює група по відношенню до особистості.

Першим проблемою булінгу почав займатися норвезький учений Д. Ольвеус, який визначив дане явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів, булінг включає три важливі компоненти: булінг є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні дії; булінг є явищем довготривалим та систематичним; булінг характеризується нерівністю влади або сили. Майже всі дослідники визначають булінг як довготривалу та систематичну агресію, але, окрім цього, дане явище розглядають як «підтип агресії», який може приймати багато форм, і фізичних і словесних (Е. Пелігріні, С. Салмівалі); деструктивну взаємодію (Р. Дж. Хезлер), частину соціального життя групи (Е. Роланд), неодноразовий напад – соціальний або вербальний – з боку тих, хто має вищий статус (В. Бесаг), тривале, усвідомлене насильство спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації (Д. Лейн).

Підсумуємо, що однією з умов розвитку світової педагогічної культури як інтегральної якості, що забезпечує розвиток індивідуальної педагогічної культури, оволодіння науковими теоріями, освітніми технологіями в розвиненому єдиному полікультурному інформаційно-дослідницькому та освітньому просторі; інструментом пошуку нових орієнтирів, що розвиває освіту і виховання людини стає міжнародна педагогічна система понять. Маючи універсальні безмежні галузі застосування і можливості вираження всіх проявів педагогічної дійсності, вона набуває рис сутнісної сили міжкультурної та міжособистісної науково-професійної комунікації, сприяючи взаємообміну ідеями і концепціями, передачі науково-педагогічного

досвіду і знань, стає вираженням усієї сукупності науково-педагогічних знань і уявлень. У зв'язку з цим постає питання професійно-мовної компетентності. Цей вид професійної компетентності фахівця характеризується комплексом знань, умінь і навичок, які надають йому можливість сприймати, розуміти міжнародний понятійно-категорійний апарат.

Отже, володіння міжнародною системою понять, а також знання того, яким саме чином педагогічні поняття в своїх основних ознаках і зв'язках детермінуються у терміні, розглядаються як найважливіші компоненти в структурі професійно-мовної, комунікативної (communicative competence), дискурсивної (discourse), міжкультурної (intercultural competence: interpersonal communication accross cultures), інформаційно-педагогічної компетентності. Відтак, мовна і міжкультурна компетентності стають важливими умовами не лише поглиблення нових знань, а механізмами поширення власного досвіду та педагогічних традицій. Вони також сприяють збагаченню науково-педагогічних досліджень і педагогічної практики, залученню в сферу науково-педагогічного пізнання нових предметних галузей, пов'язаних як із формуванням фундаментальних положень педагогіки, так і з отриманням цінної інформації про нові аспекти педагогічної теорії і практики.

Література:

1. Бім-Бад Б. М. Педагогічний енциклопедичний словник / Б.М. Бім-Бад. – М.: Просвещение, 2002. – 532 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. - 376 с.

3. *Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда – Том 1. – АН УРСР Інститут мовознавства: - К.: Наук. думка, 1970. – 529 с.*
4. *Халіпов В.Ф., Халіпова Є.В. Влада. Політика. Державна служба. Словник / В.Ф. Халіпов. – М.: Луч, 1996. – 348 с.*
5. *Alberti R.E., Emmons M.E. Your perfect Right: A Guide to Assertive Living (6th ed.) / R.E. Alberti.– San Luis Obispo, CA: Impact Publishers, 1990. - 275 p. 426*
6. *Banach Cz. Pedeutologia / Cz. Banach // Encyklopedia pedagogiczna XXI e. - Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak», 2005. – s. 301-306.*
7. *Ewolucja tożsamości pedagogiki, praca zbiorowa / Pod red. H. Kwiatkowskiej/ - Warszawa: Wyd. IHNOiT, 2010. - 286 s.*
8. *Okon W. Słownik pedagogiczny / W. Okon. - Warszawa: DOM, 1975. - 531 s.*
9. *Westerheijden D.F. Peers, performance and power: quality assessment in the Netherlands / D.F. Westerheijden // Peer review: quality assessment in British and Dutch higher education. – Utrecht : Lemma. – P. 183–207.*

References:

1. *Bim-Bad B.M. Pedagogichnyj encyklopedychnyj slovnyk / B. M. Bim-Bad. – М.: Prosveshhenye, 2002. – 532 s.*
2. *Ghoncharenko S.U. Ukrajinskyj pedagogichnyj slovnyk / S. U. Ghoncharenko. – К.: Lybidj, 1997. - 376 s.*
3. *Slovnyk ukrajinskoji movy: v 11 tomakh / za red. I.K. Bilodida – Том 1. – АН УРСР Інститут мовознавства: - К.: Наук. думка, 1970. – 529 s.*
4. *Khalipov V.F., Khalipova Je.V. Vlada. Polityka. Derzhavna sluzhba. Slovnyk / V.F. Khalipov. – М.: Luch, 1996. – 348 с.*

5. *Alberti R.E., Emmons M.E. Your perfect Right: A Guide to Assertive Living (6th ed.) / R.E. Alberti.– San Luis Obispo, CA: Impact Publishers, 1990. - 275 p. 426*
6. *Banach Cz. Pedeutologia / Cz. Banach // Encyklopedia pedagogiczna XXI e. - Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak», 2005. – s. 301-306.*
7. *Ewolucja tożsamości pedagogiki, praca zbiorowa / Pod red. H. Kwiatkowskiej/ - Warszawa: Wyd. IHNOiT, 2010. - 286 s.*
8. *Okon W. Słownik pedagogiczny / W. Okon. - Warszawa: DOM, 1975. - 531 s.*
9. *Westerheijden D.F. Peers, performance and power: quality assessment in the Netherlands / D.F. Westerheijden // Peer review: quality assessment in British and Dutch higher education. – Utrecht: Lemma. – P. 183–207.*

III. PHILOLOGICAL SCIENCES

UDC A 116

ПРОБЛЕМА ЛИТЕРАТУРНОГО ПСИХОЛОГИЗМА

И ЕЕ ОСВЕЩЕНИЕ В ПОСТСОВЕТСКОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

**доктор филологических наук, профессор, академик АН ВО
Украины, Семен Абрамович**

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана
Огиенко, Украина, Каменец-Подольский

В статье исследуется феномен становления литературного психологизма в русле библейской традиции и в сложном диалоге с традицией античной, специфика психологизма средневековой литературы и последующее сужение сферы психологического в классицизме, стремившемся дезавуировать христианский интерес

к «внутреннему человеку». Психология же Нового времени формируется в русле проекта Модерна, исходившего из дуалистического представления о человеке как существе низменном, которому надлежит стать титаном, преобразующим мир. Это повлекло за собой как переориентацию на социальные вопросы, так и бурное произрастание «цветов зла» в поле эмансипированного сознания. Сегодняшнее наше представление о психологизме с одной стороны сужено рамками русской классической литературы, а с другой – деформировано инерцией стремления классицистов замолчать достижения библейско-августиновской традиции и переориентировать литературу с этики на эстетику. Поэтому в вузовском преподавании необходимо восстановление реальных пропорций и полное освещение движения литературного процесса.

Ключевые слова: психологизм, «внутренний человек», библейско-августиновская традиция, литературный характер.

Семен Абрамович Проблема літературного психологізму та її висвітлення в пострадянській вищій школі/ Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, Україна, Кам'янець-Подільський

У статті досліджується феномен становлення літературного психологізму в річищі біблійної традиції і в складному діалозі з традицією античною, специфіка психологізму середньовічної літератури і подальше звуження сфери психологічного в класицизмі, що прагнув дезавувати християнський інтерес до «внутрішньої людини». Психологія ж Нового часу формується в руслі проекту Модерну, який виходив з дуалістичного уявлення про людину як істоту нищу, яка утім мусить стати титаном, що перетворює світ. Це спричинилося як

до переорієнтації на соціальні питання, так і до бурхливого виростання «квітів зла» у полі емансипованої свідомості. Сьогоднішнє наше уявлення про психологізм з одного боку звужене рамками російської класичної літератури, а з іншого – деформоване інерцією прагнення класицизму замовчати досягнення біблійно-августинової традиції і переорієнтувати літературу з етики на естетику. Тому в вишівському викладанні необхідно відновити реальні пропорції і повне висвітлення руху літературного процесу.

Ключові слова: психологізм, «внутрішня людина», біблійно-августинова традиція, літературний характер.

Doctor of Philological Sciences, Semen Abramovych Problem of literary psychologism and its lighting in post-soviet high school/ Ivan Ohienko Kamenetz-Podolski national University, Ukraine, Kamenetz-Podolski

The article studies the phenomenon of the formation of literary image of psychology in the mainstream of the biblical tradition and in a complex dialogue with the ancient tradition. Antique literature is inferior to the Bible in the field of Psychologizing. The Bible reveals the richness of the psychological world of the "Inner Man" – in his love for God and the Woman, in his desperate suffering at the moments of God's rejection, in David's cries for the absurdly deceased traitorous – his son Absalom, in the wailing of Jeremiah about the destroyed Jerusalem, etc. Later, the sinless becomes the ideal Christ, imitation of which (Thomas Kempis) is a very difficult path, requiring constant self-improvement, confessions and fasting, incessant rising after falling and overcoming despair. All this has determined the specificity of interpretation the psychology of medieval literature and the subsequent narrowing of the psychological sphere in classicism, which sought to disavow the Christian interest in the "Inner Man". The psychology of the New Age formed in the mainstream of the

Modern project, proceeding from the dualistic notion of a Man as a lowland creature, who must become a titan transforming the world. This entailed both a reorientation to social issues, and the rapid growth of the "flowers of Evil" in the field of emancipated consciousness. The cordons of Russian classical literature narrow today's view of our literacy's image of psychology on one hand, and on the other hand, it is deformed by the inertia of the classic desire to silence the achievements of the Biblical-Augustinian tradition and to reorient literature from ethics to aesthetics. Therefore, in high school teaching, it is necessary to restore real proportions and complete coverage of the literary process.

Key words: psychology, "Inner Man", biblical-Augustinian tradition, literary character.

Вступ. Что обычно имеется в виду под психологизмом? Кажется, что более часто употребляемого термина вообще не встретить, и всем ясно, что это такое. Приведем выражающее общее мнение «каноническое», словарное определение, отчетливо изложенное в словаре С. П. Белокуровой: психологизм – это «способ изображения душевной жизни человека в художественном произведении: воссоздание внутренней жизни персонажа, ее динамики, смены душевных состояний, анализ свойств личности героя» [4]. Вместе с тем, в пособии О. Б. Золотухиной «Психологизм в литературе» отмечается семантическая размытость понятия «литературный психологизм» и предпринимается развернутая попытка рассмотрения его как категории теоретической и исторической поэтики, причем в дискурсах современных неклассических методологий (психоаналитический, психиатрический, гендерный, психопоэтический, нарратологический подходы) [10]. Верно отмечает и А. Андреев в своем учебном пособии «Основы

теории литературно-художественного творчества», что психологизм «сегодня превратился в своеобразный гуманитарный миф. С ним все просто – но ничего не ясно»; далее автор справедливо отмечает, что, раз литература – «язык психики», то надо бы объявить психологизм имманентным свойством литературы» [2]. Между тем очевидно, что далеко не всякий литературно-художественный текст психологичен, что психологизм – категория историческая. Ведь и шедевры мировой литературы подчас бывают вполне апсихологичны – например, творчество Г. Стайн (см. исследование Н. Морженковой [17]).

Достаточно смутная картина сложилась и в отечественном литературоведении последних лет. Как отметила О. Сичкар, «час від часу українські дослідники намагаються “щось” сказати по теорії психологізму, але прикро, що ці розвідки нагадують “лісоруба в пустелі” – потенціал є, але результат роботи фактично зводиться нанівець», да и вообще в Украине понятие психологизма осознано было «на энциклопедическом уровне» лишь в 2007 г. [22] (впрочем, к тому шло: как отмечает сам автор этих слов, еще в 2004 г. появилось исследование психологизма романов И. Франко [11]).

Не все ладно и с методологическим подходом к проблеме. В частности, можно встретить мнение, что надежное основание под изучение психологизма подвела лишь методология психоанализа [см., напр.: 8]. Немало внимания этому уделили и украинские ученые постсоветской поры: Н. Зборовская, Т. Гундорова, С. Павличко, В. Агеева и др., но, как отмечает та же О. Сичкар, «тут ми маємо справу із проявами спраглої літературознавчої думки, яка була позбавлена синхронного розвитку із європейською науковою думкою, яка свого часу залучила, опрацювала, обґрунтувала принципи і наслідки використання психоаналізу в літературі» [22]. Да, концепция постоянного балансирования «Я» между биологическим «Оно»

(бессознательные влечения) и социальным «Сверх-Я» (моральные устои культуры) объясняет в человеке многое. Но разве психологическую жизнь можно свести исключительно к этому конфликту? Не затрагиваем здесь вопроса о содержательности юнговской концепции архетипа и безусловных достижениях возникшего на ее основе ритуально-мифологическое литературоведения. В целом же, психоанализ – не последнее слово науки, и вообще прав И. Бродский: «сексуальная активность является сублимацией творческого, созидательного начала в человеке», а не наоборот [5, с. 276].

С другой стороны, и психологизм психологизму, как говорится, рознь. В пособии О. Б. Золотухиной ставится верная задача «рассмотреть психологизм в динамике литературного процесса и как систему с обогащающимся арсеналом художественных способов и приемов репрезентации» [10]. Но, к сожалению, большинство пишущих о психологизме сужают свое исследовательско-педагогическое внимание исключительно на сфере русского художественного слова, фактически сводя проблему к движению одной лишь русской литературы XIX-XX вв. (Пушкин, Булгаков, Шолохов, Набоков, Маяковский, Бродский, Пелевин и др.). Ограничиваются этой сферой самые заметные российские исследователи – А. Б. Есин [9], О. И. Никифорова [18], И. В. Страхов [24] А. В. Федоров [26] и др.; не свободна от такого подхода даже Л. Я. Гинзбург, к тому же связывающая психологизм исключительно с реалистическим характером-персонажем [7, с. 300]. По сути, целиком примыкают сюда и работы цитированных выше белорусских ученых Н. Андреева и О. Золотухиной. Здесь, конечно, есть свои завоевания. Так, важно разграничение дедуктивного и индуктивного типов психологизма в литературе: первый сконцентрирован на видимых

результатах переживания, второй строится на анализе «изнутри» [24]; отсюда привычное выделение в классической русской художественной прозе двух линий психологизации – пушкинско-тургеневской («скрытая психология») и лермонтовской («открытая психология»): психологизм «может быть явным – открытым (непосредственное воспроизведение внутренней речи героя или образов, возникающих в его воображении, сознании, памяти, например, "диалектика души" в произведениях Л. Н. Толстого, В. В. Набокова) и неявным — скрытым, увиденным в «подтекст» (например, «"тайная психология" в романах И. С. Тургенева, где внутреннее состояние персонажей раскрывается благодаря выразительным жестам, особенностям речи, мимики, то есть разнообразным внешним проявлениям психики)» [4]. Можно встретить и рассуждения о специфике психологизации романтического однозначного характера как воплощения переживания «надмирной борьбы добра и зла» [12], в частности – о специфике лермонтовского психологизма [1].

О подлинных же истоках психологизма понятие у многих – самое туманное. Иногда, публикация свидетельствует о фатальной имплицитной замкнутости на «русском мире». даже если она посвящена совершенно другим вопросам. Так, в сегодняшнем уважаемом учебнике по украинской литературе содержится утверждение, будто психологизм начал входить в литературу лишь в эпоху реализма [21]; ну да, понятно: а был ли психологизм до Толстого и Достоевского? Подчас, по наблюдению О. Сичкар, можно столкнуться просто с пересказом российского автора [15]. Чувствуются рефлексy колониального мышления и в стремлении «привязать» психологизацию в творчестве украинского автора к имени известного русского писателя [16]. Впрочем, именно

сегодняшняя украинская литературоведческая мысль стремится охватить ситуацию изучения психологизма системно, подвести итоги и уяснить перспективы. Таковы статья уже цитированной здесь О. М. Сичкар [22] и созданное ею же учебное пособие [23], в которых отмечается связанность исследователей прежних лет трафаретами советского мышления, а также отсутствие сильной теоретической базы в данной области – исключая так и не нашедшие продолжателей работы Г. Клочека [13]. Но научно-педагогическая мысль здесь почему-то не выходит за пределы Нового времени, что, видимо, определяется инерцией просветительно-марксистской концепции культуры.

Поэтому целью данной статьи является анализ глубинных истоков европейского литературного психологизма, которые обыкновенно вовсе остаются вне поля исследовательского внимания.

Безусловно, русская классика являет собою замечательные образцы психологизации. Но все же она, при всей своей исторической значимости, и не открыла психологизма как такового, и не поставила здесь последней точки. А если учесть, что, при всем великолепии русской лирики и драматургии, здесь, по слову Белинского, «все убил, все поглотил» роман в лоне которого в основном и сформировался знаменитый русский психологизм (Толстой и Достоевский), то не мешает вспомнить, что жанр этот трансплантирован на русскую почву из западноевропейской прозаической литературы, беспощадно третируемой классицизмом. Но и тут, по сути, генезис романа – не столько фольклорное «романское повествование» и не «рыцарский роман» средних веков, а тревожное самосознание личности, исповедь «сына века». Ведь классический европейский роман искони фактически нацелен не

столько на решение социальных проблем (это мы его таким привыкли рисовать), сколько, прежде всего, на изложение состояния «внутреннего человека» и раскрытие его противоречий, а уж позже это повлекло за собой чувство социальной ответственности. Х. Арендт высказалась по этому поводу очень точно (цитирую в украинском переводе): «Так, справжнім попередником роману, цієї цілком новітньої форми мистецтва, були не давні оповідки про авантюристів та лицарів, а радше «Мемуари» Сен-Симона, тоді як власне роман передбачив піднесення суспільних наук, як і психології, що досі приділяють головну увагу конфліктам між суспільством та "індивідом"» [3, с. 207].

Однако и это еще не все. Сен-Симону предшествовали «Характеры» Лабрюйера, заклятого врага атеизма, углубившегося во внутренний мир человека (глава «О сердце»). Хотя здесь доминирует классицистический подход и дается очерк однозначного характера (кокетка Эмира и пр.), автор оказывается способен нарисовать в рамках такого характера разные оттенки чувства. А незадолго до Сен-Симона в полную силу развернулся европейский сентиментализм, уже окончательно отбрасывавший однозначные, «картонные» характеры классицизма. В сентиментализме открывается «жизнь души» героя, расцветает эпистолярный жанр, внесший немалый вклад в развитие европейского романа (Ричардсон).

Впрочем, Лабрюйер, сентименталисты и Сен-Симон имели предшественников и в более отдаленных веках. Уж если обращаться «к истокам», то ведь ценность индивидуального, внутреннего «я» впервые открыло лишь христианство, для которого утратили смысл растворение в «вечных циклах» природы и надежда жить вечно единственно в собственных потомках или славных деяниях. А

поскольку европейская культура строится на весьма непростом, можно сказать, конфликтном взаимодействии двух «наползших» две тысячи лет тому друг на друга гигантских литосферных плит – антично-языческом наследии и порожденным в иудейской среде, но быстро ставшим вселенским христианстве, – то этот когнитивный диссонанс определил необыкновенную глубину и динамичность европейской «фаустовской души» (Шпенглер).

Изображение психологии в античной (классической) литературе еще скованное, она как бы берется извне: когда у Гомера Афина хватает за волосы обнажающего меч Ахилла, у которого отбирают Брисеиду, то это значит, что он живет как бы на сцене; у него еще не сформировалось ощущение собственного внутреннего мира; причины душевных движений – смутно различаемые боги и демоны. Личность у древних греков развивается разве что в более поздней лирике, для чего нужно выйти за пределы самого себя – скажем, влюбиться, и тем самым понять как недостаточность, так и значимость собственного «я». Но все равно – эрос тут *Темный, вселяющий ужас всем, словно сверкающий молнией Северный ветер фракийский, Душу мне мощно до самого дна колышет Жагучим безумием* (Ивик); т. е., и любовь трактуется как безликая внешняя физическая сила, лишаящая человека собственной воли. У великих драматургов Греции психологический рисунок обретает некоторую динамичность, но любовь тут – настоящий кладезь бед («Пандора, или Молотобойцы», «Медея», «Электра», «Ипполит» или комедия Аристофана «Лисистрата»). Похоже, что мифологический Нарцисс, равнодушный к стонам влюбленной в него Эхо, – важнейший архетип древнегреческого коллективного бессознательного. Еще жутче выглядит страсть, доводящая мужчину до самокастрации, у римлянина Катулла («Аттис»); вообще же тут

преобладало игривое настроение, что не всегда хорошо кончалось: за книгу «Искусство любви» Август ссылает Овидия в дакскую глушь, ибо в глазах императора – это бесстыдная поэтизация разврата. Внутренний мир открылся лишь для писателей поздней античности, развивавшейся в широком контексте азиатских и прочих влияний («Эфиопика» Гелиодора, «Дафнис и Хлоя» Лонга и пр.), особенно же в прозе живших уже в пространстве христианской эры Цицерона, Сенеки, Марка Аврелия (и в Новом Завете, и у язычников Цицерона и Сенеки, часто фигурирует вообще доселе неизвестное классической античности понятие «совесть» – см. статью Ярхо [27]). О духовном же компоненте любви можно прочесть разве что у Платона, но, во-первых, античные люди в массе своей все же предпочитали, если использовать метафору того же Платона, ездить на «черных конях» души, а не на «белых» (т. е., физического сближения никак не избегали); во-вторых, рассуждения Платона как-то более касались любви мужчины к мальчику, что опять же говорит о глубинном нарциссизме древнегреческого мироощущения. И вообще, платонизм расцветет лишь на рубеже двух эр и даже станет добавочным компонентом общей спиритуализации сознания средневекового христианина, поэтому сказать, что психологизация поздней античной литературы состоялась лишь на почве платонизма никак нельзя: ведь сам платонизм уже как бы постепенно «христианизировался». Характерно предположение, что будь неоплатоник Плотин (III в.) знаком с христианством, то оно бы ему понравилось [R 1, с. 210].

В Библии же любовь мужчины и женщины представлена по-разному. В дидактических поучениях Соломона и Сираха женщина не менее коварна и опасна, нежели в мире греков. Но вот в «Песне песней» (за полтысячелетия до Овидия) чувственное упоение неразделимо с радостью самоотдачи «я» и с величайшим доверием:

«Да лобзает он меня лобзанием уст своих! Ибо ласки твои лучше вина. От благовония мастей твоих имя твое – как разлитое миро; поэтому девицы любят тебя» (Песн. П. 1: 1-2). «Положи меня, как печать, на сердце твое, как перстень, на руку твою: ибо крепка, как смерть, любовь; люта, как преисподняя, ревность; стрелы ее — стрелы огненные; она пламень весьма сильный. Большие воды не могут потушить любви, и реки не зальют ее. Если бы кто давал все богатство дома своего за любовь, то он был бы отвергнут с презрением» (там же, 8: 6-7). Что это, если не дыхание подлинного счастья?

Психология человека Библии включает также осознания бытия Первопричины всех вещей – Бога, который воспринимается как Живая Личность, с которой можно беседовать, и, главное, которую *любишь*. Это сильно отличается от молений язычников, состоящих из безудержных похвал тому или иному божеству с целью выпросить какие-то блага. Язычник пребывал в стрехе перед непонятной силой, он не мог любить своих богов, чудовищных и непонятных, которое требовали себе обычно человеческих жертвоприношений, скажем – жертвы ребенка-первенца. А в Библии человек и Бог связаны в первую очередь узами любви, и разрушение этих уз ведет к страданию, богооставленность ощущается как ненормальность, острая боль. Вот псалмом Давида, созданный за двести лет до Гомера: «Вот, Ты возлюбил истину в сердце и внутрь меня явил мне мудрость. Окропи меня иссопом, и буду чист; омой меня, и буду белее снега. Дай мне услышать радость и веселие, и возрадуются кости, Тобою сокрушенные. Отврати лице Твое от грехов моих и изгладь все беззакония мои. Сердце чистое сотвори во мне, Боже, и дух правый обнови внутри меня. Не отвергни меня от лица Твоего и Духа Твоего Святого не отними от меня» (Пс. 50: 8-13).

В пору Средневековья высочайший взлет души, временное освобождение ее от уз телесного (у йогов это состояние именуется *самадхи* – полет), складывается в первую очередь в рожденный от псалма лирический молитвенный гимн. Вот включенное в литургический канон «Славословие великое» Амвросия Медиоланского (V в.), начатое цитатой из Евангелия (ангельская песнь Рождества), в котором, наоборот, бурлит радость богообретения и богообщения: «Слава в вышних Богу и на земле мир, в человеках благоволение. Славим Тебя, благословим Тебя, кланяемся Тебе, славословим Тебя, Благодарим Тебя великой ради славы Твоей! Господи и Царю Небесный, Боже Отче Вседержителю, Господи и Сыне едиnorodный Иисусе Христе и Святый Душе! Господи и Боже, Агнец Божий, Сын Отца, взявший на себя грехи мира, прими молитву нашу, сидящий одесную Отца, помилуй нас! Ибо Ты един Свят, Ты един Господь, Иисус Христос, во славе Бога Отца! Аминь! На всякий день благословлю Тебя и восхваляю имя Твое во веки и во век века!...».

Но столь же выпренье, возвышенно-благородно, может излагаться и несокрушимое чувство любви человеческой, даже если надежда на сексуальное, да и всякое другое общение потеряна бесповоротно. Вот первое письмо Элоизы к насильно отлученному от нее мужу, видному теологу Абеляру, оскропленному и заточенному в монастырь злопыхателем Абеляра, ее дядей-епископом (XII в.): «Своему господину, а вернее отцу, своему супругу, а вернее брату, его служанка, а вернее дочь, его супруга, а вернее — сестра, Абеляру — Элоиза. Возлюбленный мой! Недавно некто доставил мне, о возлюбленнейший, утешительное послание ваше к другу. Увидев тотчас же из самого заглавия, что оно написано вами, я начала читать его с тем большим увлечением, чем более преданно люблю

писавшего; утратив человека в действительности, я хотела хотя бы утешиться словами его и как бы представить себе его образ <...> Я полагаю, что никто не может читать или слышать об этом без слез. Во мне же чтение возбуждало тем более сильную скорбь, чем подробнее ты писал об отдельных событиях <...> Как много рассуждений о вере ради наставления или ради утешения святых жен написали святые отцы, и то, что они сочиняли такие рассуждения с большим усердием, твоя ученость знает лучше нашего ничтожества. Поэтому-то меня чрезвычайно удивило, что ты уже предал забвению нежные чувства, явившиеся поводом к нашему пострижению, так что ни уважение к Богу, ни любовь ко мне, ни примеры святых отцов не побуждают тебя к попыткам утешить меня — терзаемую волнением и удрученную уже длительной скорбью — беседой при личном свидании или хотя бы письмом в разлуке».

А прививка библейского черенка к местной народной традиции создала, в частности, возвышенную средневековую лирику любви с ее культом Прекрасной Дамы и определила высокое, спиритуализированное звучание любовной темы в ренессансной и постренессансной литературе. Классические шедевры любовной лирики без этой ноты уже немыслимы, и, скажем, стихотворение «Средь шумного бала...» А. К. Толстого, тончайше передающее момент зарождения любви, органически связано сквозь тысячелетия с библейской культурой чувства.

Иными словами, Библия, по сути, впервые открывает психологический мир «внутреннего человека» — в его порыве благодарности за собственное существование, в его радостной любви и к себе подобному и к Богу Всемогущему, в безысходном страдании ревности или богооставленности, в вопле Давида о нелепо погибшем сыне-изменнике Авессаломе, в стенаниях Иеремии о

разрушенном Иерусалиме и пр. Позже идеалом становится безгрешный Христос, подражание которому (Фома Кемпийский) – очень трудный путь. Психология человека здесь невероятно усложняется, так как от «непосредственного» восприятия жизни он отходит, и все для него пронизано рефлексией.

В средние века все это вдохновляло духовное подвижничество и душевное облагораживание миллионов христиан. Но это очень трудный культурный путь, требующий – в отличие от языческой, намертво привязанной к «телесному», к жизни «по нутру» или же «по настроению» – кропотливой и тщательной работы постоянного самосовершенствования, исповедей и постов, непрерывного вставания после падений и преодоления отчаяния, величайшего из грехов. Достаточно взять во внимание толщу агиографической литературы – даже если учесть удельный вес фантастического и пропагандистского элемента, поражает огромное количество мучеников, исповедников, постников, затворников, юродивых Христа ради (что выше мученичества!) и пр., стремящихся уже при жизни совлечь с себя «ветхого Адама» и стяжать Царство Небесное. Высокое отречение от соблазнов мира, необычайная воля и самообладание придают этой когорте черты настоящей героики, а трогательные слабости и постоянно преодолеваемое несовершенство не дают забыть о том, что всякий из них – обычный, такой же, как мы, человек.

«Главный человек» христианской литературы – монах, безбоязненно идущий навстречу самой смерти. Наверное, все же прав В. Лурье, считающий наиболее четкой концентрацией христианского идеала монашество с его полным отказом от всего, что отвлекает от пути в эту сияющую вертикаль [14]. Но потрясает не только победа монаха над самим собой, а и необыкновенный накал

страстей, трагические конфликты и срывы, живая человечность повествования. В Прólogo – византийском сборнике житий VI века – есть потрясающая история о святом отшельнике, которому родители малолетней больной девочки доверили свое чадо в надежде на исцеление. Но в старца вошел бес, он изнасиловал ребенка и убил его, после чего умчался в горы как дикий зверь, пожираемый чувством собственной низости и богооставленности. Еще более, однако, потрясает то, что он находит в себе силы вернуться к родителям несчастного дитяти и покаяться. И еще более потрясает то, что родители покаяние это приняли. Однако еще более потрясает то, что Бог простил раскаявшегося, и святость вернулась к нему. То есть, идеальное полностью покорило строптивное реальное, Бог изгладил в природе дьявольский бунт, и мир вернулся к Богу-Творцу и его законам.

Берется ли все это в расчет нашими исследователями и преподавателями литературы? Вот пример, комментариев не требующий. Увы, забавны что позиция современного российского авторитета в этой области А. Есина, что ее изложение в статье бердянской исследовательницы Н. Пановой: «Культура европейского Средневековья являлась типичной авторитарной культурой, и именно поэтому в литературе этого периода практически нет *психологизмов*» (выделено нами, С. А.) [19, с. 313]. Да уж, под авторитарным правлением не забалуешь, тут не до *психологизмов*, этих, знаете ли, телячьих нежностей... Тем не менее, у нас принято бегло, но с чувством исполненного долга, упоминать в качестве родоначальника литературного психологизма еп. Гиппонского, св. Августина (IV в.), который-де как-то вдруг, «на пустом месте», создал свою знаменитую «Исповедь», которая через полторы тысячи лет вдруг повлияла на

критически настроенного насчет христианства Руссо; Руссо же повлиял на Льва Толстого и пр. На этом ставится жирная точка.

Ведь в нашем литературоведении со времен приснопамятного классицизма утвердилась тенденция все, в том числе и психологизм, возводить к антично-языческой основе. И Августин выглядит в этом пространстве каким-то случайно сюда забредшим сиротой. Но ведь в его «Исповеди» весьма подробно рассказывается, как он был в свое время очарован греческой культурой и любил только прекрасное, «дольнюю красоту» физического мира («Исповедь, XII-XIII), как «горела душа» его, когда он пытался понять тайну разрушающего прекрасные земные вещи времени (там же, XXI-X XII), как ему пришлось выбирать между Богом и любовницей и как именно в Боге он нашел мир и объяснение всего. Эта книга Августина есть развернутая беседа с не только с современниками, но и с Богом, пред Всевидящим Оком которого ничто не утаится. Вот этого-то присутствия Всевидящего Ока нет ни у Руссо, ни у Толстого: их исповеди обращены единственно к людям.

Б. Рассел полагал, что августинова «Исповедь» не имела ни одного достойного предшественника. Но никак нельзя говорить, что «Исповедь» возникла вдруг, как Афина из головы Зевса. Епископ Гиппонский опирается на богатейший опыт библейского психологизма, чего уважаемый философ почему-то вовсе не берет в расчет. Особенно значимы в этой ситуации те части Нового Завета, в которых известная максима Христа «исповедуйтесь друг перед другом» развернуто реализуется. Возьмем хотя бы апостольские послания, пронизанные духом заботы о прочности «внутреннего человека», чья вера постоянно испытывается обстоятельствами: «Так исповедуйтесь же в грехах своих друг перед другом и молитесь друг за друга, чтобы исцелиться» (Иак. 5: 16). Просто здесь перед

нами *иная психология*, сформированная не в бытовых обстоятельствах житейского опыта и не в поле отвлеченного мышления, а в горниле особого духовного переживания – соединения с Богом, вплоть до молитвенного транса: «Но мы в самом деле приносим мудрость тем, кто зрел, хотя и не ту, что принята в нашем мире, и не правителям этого мира, власть которых подходит к концу. Вместо этого мы несём тайную мудрость Божью, что была скрыта, которую Бог предназначил для славы нашей ещё до начала мира и которую не знал ни один правитель нашего мира <...> Но Бог открыл это нам через Дух, ибо Дух исследует всё, даже скрытые глубины Божьи. И какой человек знает мысли другого, кроме духа того человека, который внутри него? Так же никто не знает мыслей Божьих, кроме Духа Божьего. Но мы получили не тот дух, который принадлежит мирскому, а тот Дух, Который исходит от Бога, чтобы мы познали всё то, что нам было безвозмездно дано Богом. Мы говорим об этих предметах не словами, которым научились через человеческую мудрость, а словами, преподанными нам Духом, толкуя вещи духовные с помощью духовных слов. Недуховный человек не воспринимает тех истин, которые указывает Дух Божий, и по его мнению это глупость; он не может их понять, ибо они оцениваются духовно. Но духовный человек может оценить всё, хотя его самого никто не может оценить. "Кто познает разум Божий? Кто может указать Господу, как Ему поступать?" Но нам дан разум Христов» (1 Кор. 2: 6–16).

Тем не менее, эта мощнейшая традиция, оплодотворившая «Исповедь» и вообще всю толщу литературы христианского Средневековья, не просто замалчивается – выжигается, хочется сказать, раскаленным пером, и это пылкое стремление наблюдается

вовсе не в одной лишь науке о литературе, но и во всей гуманитарной сфере.

В весьма бойко написанном учебном пособии под заглавием «Прикладная этика» [8] мы читаем: «Антропоцентрическая установка на покорение природы во многом порождена иудейско-христианским вероучением о человеке как сверхприродном существе и венце творения. Как считает Л. Уайт, разрушение языческого анимизма означало утверждение безразличия к "самочувствию" природных объектов, что открывало психологическую возможность эксплуатации природы. Произошла десакрализация дикой природы». Далее следует подтверждающая идею верховенства человека цитата из книги Бытия, поименованной тут почему-то по-английски – *Генезис*; до русского текста Библии руки, видимо, не дошли, да и к чему бы это, спрашивается, если сам Уайт (или там его переводчик?) пишет *Генезис*? Но этот «свежий взгляд» порожден весьма древним, восходящим еще к Юлиану-отступнику, стремлением разделаться с этим самым «иудейско-христианским вероучением о человеке» (к слову, что это такое – «вероучение о человеке»? и почему человек в Библии вдруг стал «сверхприродным существом»? С. А.) и вернуться к счастливым временам единения с природой и «языческого анимизма». Впрочем, сегодняшняя наука уже рассталась с термином «анимизм», так как он оказался скопированным именно с христианского представления о душе и языческого мироощущения не репрезентирует. Более того, сами древние язычники, исчерпав, очевидно, надежду увидеть мир глазами волка или медведя и разочаровавшись в увлекательной практике оборотничества, пришли, по сути, к тому же самому выводу, что и иудеи с христианами: сакрализировать дикую природу не стоит, ибо, как ни крути, а «человек есть мера всех вещей...». Сделал этот вывод софист

Протагор, гениально опередив на два с лишним тысячелетия всю европейскую научную мысль: ведь науки, в том числе и гуманитарные, до понимания релятивности всего и вся дошли лишь на рубеже XIX–XX вв. А что человек «царствует» – то, при всем моем глубоким уважении к проблеме Иного в человеческом мире (кошки, марсианина или покемона), не думаю, что яростные противники антропоморфизма в его христианском истолковании правы. Ну что ж, давайте уступим свое положение в мире питону и гюрзе: вот тогда-то и узнаем, что такое счастье. Отмечу также, что в данном пособии сделан этакий небрежный реверанс в сторону психоанализа: мол, он-то и поставил на надежное основание этот самый психологизм. Ну да, для авторов, надо думать, все в психологии сводимо лишь к сексу и его сублимации; по этому поводу мы уже высказались раньше.

Но возвратимся на почву собственно литературы: хотя, строго говоря, современная метапоэтика возвращает понятию «литература» исконное значение: все, что написано буквами [см.: 25, с. 4]. Так что нельзя отсюда исключать и теологические или дидактические (т. е., не-художественные) моменты Библии и сумму ее истолкований – даже на уровне упомянутого пособия по прикладной этике, авторы которого стремятся увести неискушенного молодого человека со столбовой дороги культуры на некую призабытую «лесную тропу».

Если же снова обратиться к пособию А. Андреева, то здесь обнаруживается, что автор справедливо отделяет от психологизма *душевное движение и переживание*, а также *импульс*, и связывает психологизм как таковой с *формированием мировоззрения*. До сих пор все идет хорошо, но вот на этой стадии вдруг возникает сбой: оказывается, что будто бы «душевное» непременно «перерастает в духовное, сотворенное по законам красоты», и психологизм в конечном итоге объявляется «эстетической структурой персонажа»

[1]. Однако если автор и в самом деле опирается на библейское разделение телесных, душевных и духовных людей (1 Кор. 15:44), то перерастание душевного в духовное должно совершаться не в сфере *эстетического*, а в сфере *этического* (нет-нет, не «прикладной этики», конечно). Однако предписанное еще канонами советской мысли стремление свести все богатство и разнообразие изображения человека непременно к антично-эстетическому алгоритму обрубают другие, куда более мощные корни литературного психологизма. Ведь, по Библии, духовное *не создается* человеком, *а обретается вне его, в Боге*.

Библейское сознание не очаровано земными красотами. Библейский взгляд на мир и жизнь человека эсхатологичен: материальная природа была создана Творцом и так же точно подлежит уничтожению; жизнь дается человеку только один раз – никаких реинкарнаций, никаких надежд возродиться по смерти – хотя бы в баобабе или лопухе. С моим «я» умирает все, так что, как говорят средиземноморские соседи-греки, познаем самих себя... А выходит так, что материальный мир, в том числе и бренное тело наше, – временны, никакой заставляющей себя уважать красоты в них, по сути, нет. Лишь отражение Божественного в несовершенном существе может считаться красивым. Впрочем, греки правы не во всем: не человек мера всех вещей, и не его оценки («красиво – некрасиво») имеют значение. Ведь, по сути, прекрасен только Бог – *Αδωναί Τεβαότ* (Саваоф) – Господь мироустройства, всех его скрытых творческих (ангельских) сил. Соответственно, прекрасным может быть только движение благодарного мира к Богу – *ολάμ*. В византийской эстетике существует понятие εἰκόνας – образ (икона), предполагающее, что литератору и художнику надо воспроизводить не столько вещи, которые мы видим глазами (мимезис), сколько

отблеск небесного прообраза (или архетипа, как выразился Филон Александрийский) в земных вещах; то есть, восполнять реальность в сторону ее обожения. Это полное и безоговорочное отрицание языческого понимания прекрасного как атрибута одной лишь материи (αἰσθητικός). Понятно, что в такой системе вместилищем всякой духовной работы становится «внутренний человек», а не то, что его окружает.

Но для постренессансного европейца все это чем далее, тем менее интересно. Впервые воскрешается языческо-гедонистическое сознание, чурающееся всяких рефлексий, в Возрождении, суммировавшем веками нараставшее в различных ересь сомнение в спиритуально-трансцендентной ориентации Церкви. Нет, Ренессанс в целом еще как бы не посягает на ценности христианского религиозного переживания. Однако тут теоцентрическая картина мира постепенно сменяется антропоцентрической и все снова возвращается к человеку как мере всех вещей. А в эпоху торжества классицизма, конструировавшего однозначные характеры персонажей по гомеровско-античному трафарету, ренессансный процесс уже резко кренится в сторону доминации именно языческо-античного наследия. Буало (XVII век) прямо требует сбросить Библию с парохода современности. Августиновско-христианская традиция исповедальности держится у Монтеня и Паскаля, которые объективно выступают как предшественники Руссо и Сен-Симона. Но в Век Разума и в последовавший за ним «железный» XIX век деисты и атеисты объявляют, что Бог то ли оставил этот мир, то ли Его, Бога, и вовсе никогда не было, и что человек живет для того, чтобы этот мир покорять, совершенствовать и наслаждаться им (вот где на самом деле коренится превознесение человека как господина природы, а вовсе не в Библии). На основе ренессансного сдвига сознания

формируется новое, «титаническое» представление о мире и человеке – проект Модерна. Впрочем, лишенному контакта с Божеством человеку не слишком спокойно, и, как говорится, свято место пусто не бывает. Sacrum сначала пробуют, в духе системы классицизма, заменить Прекрасным. Характерно, что именно на рубеже XVIII–XIX вв., когда борьба с христианской культурным наследием ведется уже вполне открыто, у А. Баумгартена рождается, на основе осмысления антично-классицистического опыта, новое понятие – эстетического (греч. αἰσθητικός означает «чувственно воспринимаемый»), которое теснит привычное для христианства превалирование этических критериев. Даже Кант, сказавший удивительные слова о нравственном законе внутри нас, видит специфику искусства уже исключительно в блестящей внешней форме. Это прямо связано с девальвацией христианского спиритуального идеала. Теперь гипнотизирует и массовое сознание, и слой интеллектуалов, лишь то, что К. Маркс восторженно именовал чувственным блеском вещей В XIX веке в Европе наступает эпоха тотальной очарованности материей, ее гламурными переливами; материя выступает как замена понятия «Бог» – и в науке, и в художественном творчестве, и – все шире – в массовом сознании. Это совпадает с серьезным смещением аксиологических акцентов: святыней объявляются, как и в добрые старые языческие времена, ценности политические (родина, государство, народ, вождь), семейные (материнство или ребенок), или такие попорванные некогда интеллектуалами Средневековья вещи, как богатство, самоценное телесное здоровье, сексуальная активность и даже полное отсутствие моральных табу. Показательно, что утрачивает ауру духовности любовь, рассматриваемая все чаще как чисто физический половой акт (литературные герои уже не любят, а «занимаются

любовью»), с Наны Золя полностью осыпалась «психологическая шелуха» и она выступает как богиня исступленной плоти, всепожирающая Киприда.

Вот уже полтысячи лет европеец живет в лоне все более развернуто секуляризирующейся культуры, и выпренные порывы Средневековья все чаще воспринимаются им как нечто дурацкое. Особенно же подвергается унижению и осмеянию христианская этика с ее призывами к совести, самообузданию и самоотречению. Ведь ясно, как дважды два, что если Бога нет, то все позволено. В эпоху Модерна возобладал дух протеста и отрицания. Как результат, распространился циничный скепсис, разлился эрос без границ, опозитизированы были убийство и садизм, оккультные полеты в темную даль сатанинского и еще много того, что высвободилось из недр человеческой души после падения церковного авторитета. Аморальная с точки зрения христианства жизнь многим теперь представляется единственно возможной и, конечно же, прекрасной, эстетически содержательной. Впрочем, фиговый листок эстетизма не так уж и обязателен. Более чем репрезентативное произведение эпохи – «Сто дней Содома» де Сада, в котором описываются все виды порока, эта книга не для слабонервных, – находится не только за гранью различения Добра и Зла, но и совершенно вне поля эстетизирующего сознания; разве что согласиться, что тут господствует единственная эстетическая категория – категория Безобразного. При этом Модерн, утрируя августинову концепцию первородного греха и вытравливая из нее все светлое, активно конструирует – как отмечает сегодняшний российский философ, вопреки реальному положению вещей – концепцию «низменности» человеческой природы и стремится доказать, будто человек был таким всегда [20, с. 54]. Как бы в доказательство этого тезиса в

литературе образовывается все более обширное поле для произрастания «цветов зла», смакования порока, так что Достоевский, со всем этим не понаслышке знакомый, воскликнул: «Широк человек, сократить бы надо!» Конечно, очень многим все это нравилось, в частности К. Марксу, не без кокетливости заявившему, что он-де человек, и ничто человеческое ему не чуждо... А что уж говорить о личностях помельче Маркса? Можно сказать, что Толстой и Достоевский среди этого потока выглядят как две огромных скалы, окруженные шипящими и пенящимися водами...

Впрочем, это открытие мира в формате публичного дома по большому счету все же осознается писателями как нечто мелкотравчатое, «буржуазное»; в Модерне человек, избавившийся от опеки Бога, почему-то мыслится, несмотря на все глубже осознаваемую низменность свою, еще и призванным к титаническому преобразованию этого пошлого мира. Перспектива Вечности снята и заменена утопическими обещаниями построить земной рай. И уже не только в Европе, но и в мировом масштабе, возникают т. н. «секулярные религии», строящиеся на языческом провозглашении материальных благ в качестве единственных ценностей. Хвастаться своим «язычеством» становится хорошим тоном. И бороться теперь следует не за спасение души в Вечности, а за хорошее питание, достаток, сексуальное и вообще физическое здоровье, и, разумеется, за победу твоего рода-племени, желательно в мировом масштабе. Никакой рефлексии, ни тени сомнения в ценности одной лишь телесной, «природной», такой полнокровной и захватывающей жизни! Ну совсем как Эрос у Ивика: *ничего не могу с собой поделать!..*

И, конечно же, объявляются неимоверно, необыкновенно прекрасными партийные вожди: достаточно вспомнить ретушированные – вплоть до создания искусственного нимба –

портреты Гитлера, Сталина, Мао Цзэдуна или «толстого и красивого парниши» Ким Чен Ына; литераторы же соревнуются в создании житий-биографий этих новых замечательных людей, психология которых «проста, как правда». Характерно, что от эстетизации до сакрализации тут один шаг: культы вождей стали укрепляться, как в доисторические времена, человеческими жертвоприношениями в невероятных масштабах. При этом, хотя идея «чистого искусства» теоретически опровергается, оказывается, что искусство вполне может быть столь же аморальным, сколь и великолепным по форме: вспомним какую-нибудь Лени Рифеншталь или классиков советского официоза. Многие литераторы и художники активно «левеют», наивно полагая, что в коммунистической или фашистской системах им удастся реализовать дегуманизированные проекты типа футуризма; вот тут-то идет в дело доктрина формалистов. Дегуманизация и депсихологизация – два громких лозунга эпохи позднего Модерна, когда В. Маяковский «припечатывает» классику колоритным словом *психоложство*.

Но, по крайней мере, в России вышло иначе. Творцы доктрины социалистического реализма, боясь отпустить художника в открытое море субъективизма, предписали ему каботажное плавание вдоль берега проверенной «реалистической» традиции: обязательную разработку актуальных социально-психологических проблем, Маяковский, всеми фибрами души презиравший «психоложство», оказался как бы бегущим впереди поезда. Да только вот разрушители буржуазной морали, водившие в чекистские подвалы барышень – смотреть, как расстреливают, подчас не выдерживали и налагали на себя руки. Более того, психология оправдания Зла, блеснув в декадентстве как нечто манящее, фактически литературно не плодоносит. Кто сегодня станет читать лишённые подлинного

нравственного стержня пухлые советские романы о прекрасных людях, которые если и переживают внутренний конфликт, то лишь между прекрасным и еще более прекрасным... да они были мертвы с момента своего рождения.

Реальный же «внутренний человек» в такой системе уходит во все более глубокое подполье, сжимается, помалкивает и вовсе не спешит зафиксировать то, что он думает, на бумаге. Отсюда отмеченная Г. Гареевой, но все же толком не охарактеризованная, де-психологизированность советской литературы – вплоть до начала 50-х гг. XX в. [4].

Однако и с падением советской тоталитарной системы «жизнь души» так и не стала предметом писательского и читательского интереса. Мы уже вовлеклись в мир ценностей европейского либерализма, в равной степени брезгающего и библейским наследием, и классицистической эстетикой. Это привело к катастрофическому духовному оскудению литературы, которая сегодня превратилась в концептуальный эксперимент, понятный разве что самому художнику, в бездумное ироническое складывание постмодернистских коллажей; в массовой же культуре литература деградировала до уровня комикса. Перед нами – закономерные итоги «эмансипирующей» секуляризации, которая стала визитной карточкой европейской культуры Нового времени. Мечты мыслителей Просвещения о новом, свободном искусстве с блеском доведены до логического итога в современной массовой молодежной культуре, тяготеющей к психоделике и тотальному деструктивизму.

Висновки. Что ж, к этой девальвации, похоже, привело именно то непрестанное насильственное отсечение все большего количества живых культурных корней, которое осуществлялось в Новое время множеством сменяющих друг друга литературно-художественных

программ – от классицистов до постмодернистов, что свидетельствует о формировании в культуре Нового времени особого психологического состояния – *кайнерастии*, болезненного стремления к любой новизне; это производит впечатление все убыстряющего свое вращение калейдоскопа.

Сегодня, когда утопичность и исчерпанность проекта Модерна очевидны, постепенно вырисовывается заново и жизнеподательная мощь библейско-христианского идеала, и роль Библии как интертекста нашей культуры вообще. Можно также смело сказать, что «аполлоническое» начало европейской культуры, выделенное Ницше, определяется все же не столько древнегреческим культом Аполлона, сколько библейским форматом. И удручает, что в наших учебных программах живет без прописки дух давно умершего классицизма, что здесь упорно наследуются одни лишь просветительно-классицистические предрассудки, не важные сегодня уже ни для кого, кроме постсоветских чиновников от образования. В перерывах между пикником, дискотекой и участием в разных шоу наши студенты-гуманитарии зачем-то еще и подробно изучают любовные похождения Зевса, а вот Библия и средневековая литература во всей ее полноте в этих программах все еще блистательно отсутствуют. Но это уже предмет отдельного разговора.

Литература:

1. Абрамович С. Д. Магический круг романтического характера в лермонтовском «Демоне» / Семен Дмитриевич Абрамович // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2014. – № 8. – С. 50–54.

2. Андреев А. Основы теории литературно-художественного творчества. Учебное пособие для студентов филол. фак. / Анатолий Николаевич Андреев. – Электронный ресурс. – Режим доступа: elib.bsu.by/handle/123456789/15609.
3. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / Ханна Арендт: [пер. з англ.]. - К.: Дух і літера, 2002. – 321 с.
4. Белокурова С.П. Словарь литературоведческих терминов / С.П. Белокурова.– СПб : Паритет, 2006. – 320 с.
5. Волков С. Диалоги с Иосифом Бродским. Литературные интервью / Соломон Волков // Диалоги с Иосифом Бродским / Вступительная статья Я. Гордина. – М.: Независимая Газета, 1998. – 328 с.
6. Гареева Г. Н. Психологизм в современной башкирской прозе / Гульфира Нигаматовна Гареева: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.03. – Башкирский гос. ун-т им. 40-летия Октября. – Уфа, 1990. – 17 с.
7. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Лидия Яковлевна Гинзбург // Новое собрание / Л. Я. Гинзбург. – М.: Захаров, 1999. – 463 с.
8. <Дедюлина М. А., Панченко Е. В.>. Прикладная этика: учебное пособие. – Электронный ресурс. – Режим доступа: window.edu.ru/catalog/pdf2txt/426/69426/44127?p_page=2.
9. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы / А. Б. Есин. – М. : Просвещение, 1988. – 174 с.
10. [Золотухина О. Б.] психологизм в литературе - Электронная библиотека ГрГУ. – Электронный ресурс. – Режим доступа: www.elib.grsu.by/katalog/137661-256675.pdf.
11. Каневська Л.В. Психологізм романів Івана Франка середини 80-х - 90-х років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.

наук: спец. 10.01.01 "Історія літератури" / Л.В. Каневська. – Київ, 2004. – 22 с.

12. Карельский А.В. От героя к человеку (развитие реалистиченского психологизма в европейском романе 30–60-х годов XIX в.) / Альберт Викторович Карельский // Вопросы лит. – 1983. – № 9. – С 81–122

13. Клочек Г.Д. Поетика і психологія / Г.Д. Клочек. – К.: Знання, 1990. – 48 с

14. Лурье В. М. <Епископ Григорий>. Призвание Авраама: Идея монашества и ее воплощение в Египте / Вадим Миронович Лурье. – СПб: Алетейя, 2000. – 243 с.

15. Мацапура В. І. Літературний психологізм та його роль у художньому творі. Основні форми і прийоми / В. І. Мацапура // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2000. – №1. – С. 41–43

16. Мацевко Л.В. В. Винниченко та І. Бунін: еволюція психологізму в малій прозі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 "Теорія літератури" / Л.В. Мацевко. – Львів, 2000. – 25 с.

17. Морженкова Н.В. Авангардистская антропология Гертруды Стайн / Наталия Викторовна Морженкова // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2. Гуманитарные науки. – 2011. – № 3 (93). – С. 51–57.

18. Никифорова О.И. Исследования по психологии художественного творчества / О.И. Никифорова. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 155 с.

19. Панова Н.Ю. Психологизм художественной литературы как отражение внутреннего мира человека (теоретический аспект) / Н.Ю. Панова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – Випуск XXIV. – Частина 2. – С. 312–320.

20. Пигалев А.Н. Деконструкция денег и постмодернистская концепция человека / Александр Николаевич Пигалев // Вопросы философии. – 2012. – № 8. – С. 50-60.
21. Семенюк Г. та ін. Українська література: підручник для 10 класу – За заг. ред. Г.Ф. Семенюка / Г. Семенюк та ін. – К. : Освіта, 2010. – 352 с.
22. Січкарь О. М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу) / Оксана Миколаївна Січкарь // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 4 (191), 2010. – С. 35–43.
23. Січкарь О. М. Психологізм в українській літературі. Навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету / Оксана Миколаївна Січкарь. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010. – 98 с.
24. Страхов И. В. Психологический анализ в литературном творчестве. / И. В. Страхов. – Пособ. для студ. – В 2 ч. – Саратов : Изд-во СГУ, 1973. – Ч. 1. – 57 с.
25. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов / Н.А Фатеева. – М. : Academia, 2000. – 280 с.
26. Федоров А.В. Введение в литературоведение. Учебник для вузов/ А.В. Федоров. – М.: Оникс, 2007 (раздел «Романтический психологизм»).
27. Ярхо В.Н. Была ли у древних греков совесть? / Виктор Ноевич Ярхо // Античность и современность. – М.: Изд-во АН СССР, 1972. – С. 251–263.
28. Armstrong A. H. Plotinus / A. H. Armstrong // The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy. – Cambridge : Cambridge University Press, 1967. – 712 pp.

UDC 821.161.2-32.09Коб

**РЕЦЕПЦІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІНТЕРМЕДІАЛЬНОСТІ У
НОВЕЛАХ О.Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ 1895 РОКУ**

кандидат філологічних наук, доцент Волошук Л.В.

Інститут філології Київського університету імені Бориса Грінченка,
Україна, м. Київ

Досліджено новели О. Кобилянської 1895 р. крізь призму інтермедіальних побудов і рецептивних узагальнень. Інтермедіальність постає як трансформація візуального образу через вербальні репрезентації, що своєрідно відображає процес взаємодії між літературним твором та музикальною і кольоровою рецепцією. Визначено, що українська література, кінця XIX ст. розвивалася у річищі європейських тенденцій щодо поліфонії в інтерпретації мистецьких явищ в контексті взаємовпливів на основі зростання свободи по відношенню до реальності та широкого поля для експерименту. Відтак проаналізовано музично-кольорові мистецькі позиції у новелах «Покора», «Банк рустикальний», «Битва». Відстежено рефлексії контекста слова до звукових і кольорових узагальнень, що демонструє міжнародне визнання концепції інтермедіальності і породжує нові перспективи осмислення художніх явищ.

Ключові слова: інтермедіальність, рецепція, міжмистецькі взаємодії, художній простір, інтерпретація, візуалізація.

L.V. Voloshuk Reception and interpretation of intermediality in the novelettes of 1895 year by O.Y. Kobylanska / Boris Grinchenko Kiev University, Ukraine, Kyiv

The article investigates the O. Kobylanska's novelettes of 1895 year through the prism of intermediality compositions and receptive assimilations. Intermediality appears as the transformation of visual

representation in terms of verbal representations, which originally reflects the interacting process between literal work and musical and coloured reception. It defines that Ukrainian literature of the late XIX century have been developing in the line with European trends of polyphony in the interpretation of artistic phenomena within the framework of the interinfluence on the ground of evolution of liberty towards reality and large margin for an experiment. Thus, it analyses musical and coloured of artistic viewpoints in novelettes «Pokora», «Bank rustykalnyi», «Bytva». It traces reflections of the word context towards sound and coloured assimilations, which demonstrates the worldwide recognition of the conception of intermediality and gives rise to the new perspectives for the comprehension of artistic phenomena.

Key words: intermediality, reception, interaction between arts, artistic space, interpretation, visualization.

Вступ. Взаємопроникненню мистецтв сприяє творчість митців, які активно реалізуються в різноманітних сферах творчої діяльності, окреслюючи поліфонічність власних обдарувань. Постать О. Кобилянської посідає вагоме місце в українській літературі кінця XIX – XX століть. Саме в цей час особливого розголосу набуває позиція взаємодії мистецтв, що дає можливість виявити світовідчуття і світорозуміння явищ і процесів, визначити особливий світ, специфіку написання творів. Треба наголосити, що синтез мистецтв потужньо визначається у межові моменти історії. Це пов'язано з тим, що письменнику ніби не вистачає засобів одного виду мистецтва для передачі складних світоглядних реалій і творча палітра вимагає засобів різних видів мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційне поняття «взаємодія мистецтв» у 90-х роках XX століття змінилося на

«інтермедіальність». На думку С. Махліної, «інтермедіальність» (від лат. *inter* – поміж, *medialis* – серединний) – ширше розуміння терміна «інтертекст», коли поняття «текст» розглядається у світлі поліглотизму» [1, с. 154].

Н. Петрова та О. Кулакова дотримуються позиції про те, що «інтертекстуальний зв'язок вербальних та невербальних текстів висвітлюється різними термінами: креалізованих текстів, інтермедіальності або інтерсеміотичності, візуалізованої інтертекстуальності або інтеріконічності» [2, с. 133]. Н. Тішуніна розглядає інтермедіальність як «специфічну форму діалогу культур» [3, с. 153]. Закордонні вчені запропонували кілька типологій інтермедіальності. О. Ханзен-Льове [4] виокремлює такі типи інтермедіальності: перший пов'язаний з моделюванням фактури іншого виду мистецтва; другий – виявляється в реалізації формотвірних принципів музичного, живописного чи архітектурного твору в літературному; третій – ґрунтується на інкорпоруванні мотивів, образів, сюжетів, музики, живопису чи інших видів мистецтва в художній текст. Інкорпорування музичних творів у літературні спостерігається у прозі О. Кобилянської – «*Valse melancolique*», «*Impromptu phantasie*». Літературний дискурс знаходить верифікацію у музичному: твори Ф. Шопена визначають значущість акцентованих письменницею ідей.

Ульріх Вайсштайн виокремлює наступні види міжмистецьких взаємопроникнень: «твори мистецтва, які відображають та інтерпретують відповідну історію, а не є простою ілюстрацією до тексту; літературні твори з описом окремих витворів мистецтва; літературні твори, які створюють або літературно перетворюють зразки мистецтва; літературні твори, що імітують образотворчі

стилі; літературні твори, що використовують технічні прийоми образотворчих мистецтв (монтаж, колаж, гротеск); літературні твори, що співвідносяться з образотворчим мистецтвом та художниками або передбачають спеціальні знання з історії мистецтв; синоптичні жанри (емблема); літературні твори тієї ж тематики, що й твори мистецтва» [5, с. 380]. Осмислюючи музику як семіотичну систему Альберт Гір висловив думку про те, що завдяки переносу принципу еквівалентності з парадигматичної вісі на синтагматичну «стають можливими такі поетичні феномени як рима, алітерація, віршовий ритм і т. п., тобто впорядкування здійснюється на вісі синтагматики, незалежно від семантичного компонента висловлювання» [6, с. 88].

А. Махов розрізняє способи музичності літературного твору, зокрема виявлення в літературі таких прийомів як контраст, повтор, крещендо, димінуйендо. Дослідник стверджує, що література точно не відтворює «ту чи іншу форму в її конкретності, але завдяки загальним прийомам формотворення може відтворювати загальну лінію музичного твору» [7, с. 161]. Вербальна і живописна картини суттєво різняться, адже властива образотворчому мистецтву статика замінена в художньому творі динамікою літературного образу, що виникає внаслідок смислових асоціацій і набуває нових відтінків. Побачене на полотні, видиме у творах М. Яцкова накладається на сприйняття реальності, відтіняє її бачення («Сонце, дома, дерева, як на полинялих гобеленах») [8, с. 238].

Отже як зазначає В.А. Просалова інтермедіальність – це спосіб кореляції мистецьких явищ, наявність у художньому творі елементів, транспонованих з інших видів мистецтва. Це, з одного боку, «внутрішньотекстова взаємодія у літературному творі

семіотичних кодів різних мистецтв», з іншого – «взаємодія семіотичних кодів різних мистецтв у мультимедійному просторі культури» [9, с. 297].

Мета статті. На основі аналізу новел О. Кобилянської 1895 року з позицій інтермедіальності визначити специфіку творчого доробку письменниці щодо взаємодії мистецтв.

Виклад основного матеріалу. Найпродуктивніший період творчості О. Кобилянської припадає на другу половину 90-х XIX століття. Письменниця в цей час створює багато новел, оповідань, повістей, нарисів, що приносять їй визнання. У творах Кобилянської 1895 року важливу роль відіграє поєднання музики і живопису. У новелі «Покора» розкрито психологічний образ циганки, матері двох дітей. Вона знає, що їх треба годувати і їхнє життя цілком залежить від людей, від доброти і щедрості. Циганка, яка замолоду була гордою й принциповою, як і вся її нація, стає покірною. У творі звучить тиха музика – музика надії, іноді музика вдячності, сподівання. На фоні гарної весняної природи не може бути поганої черствої людини. Образ циганки виглядає досить привабливо: «... стільки-то ритму лежало в її рівній ході... які шляхетні були в неї лінії, яка струнка й ніжна її стать, котрої краси не могла лишити і мізерна одіж, а зраджувала при кожному руху грацію і красу!» [10, с. 474]. У новелі проводиться художня паралель – розквіт жінки – буянням весни. Різноманітну теситуру використовує письменниця, змальовуючи весняну природу: «Повно маєвої ясної зелені – і сміх сонця», «Весняні квіти ... повні кругляві тюльпани, нарциси – біліючі, мов на зелених полях попричіплювані метелики», «Зелені кущі», «Сильно пахнучі гілки ситої, понсової краси», «Білявим піском повисипувані стежки», «Жовтий дрібний цвіт», «золотий блиск

сонця» тощо [10, с. 473]. У творі відчувається гармонія: кожен колір, звук втілює неповторну семантику і складається враження візуалізації літературного тексту. Образ музиканта – одна з найвиразніших деталей, адже його очима сприймається оповідь, звучить музика в кожному реченні. Можна стверджувати, що це ліричний вірш у прозі, настроєва мініатюра.

У новелі «Банк русти кальний» постає моторошна картина економічної руйнації селянського банку, покликаного допомагати в скрутну годину хліборобам, рятувати їх від спрутів-лихварів, але надії батька чотирьох дітей вирватися з пастки, в яку він несвідомо потрапив, не сплативши вчасно боргу і відсотків, розвіялися. О. Кобилянська з проникливим співчуттям до знедолених зображує складну долю селянської родини, розореної банком. За буцім-то відстороненим описом події відчуваємо щемливе співчуття письменниці. З перших слів новела вражає темними кольорами, але це і не дивно, адже автор ставить мету показати справжню хижацьку суть химерної допомоги уряду. Селянин не знав «доброї хвилини від колиски», працював не покладаючи рук, а останні роки взагалі були тяжкі і неурожайні. Єдина світла рисочка – це надія на допомогу, але й вона скоро згасла. Гіркі сатиричні інтонації звучать в останніх словах дітей. «Тато приніс світло» [10, с. 376]. Темп твору помірний. Трагічні події відразу налаштовують читача на сумний лад. І колір, і відсутність музики говорять про безнадійне становище людини, яка потрапила в біду. Про це ж свідчать і кольорові художні деталі, якими насичено твір: «останні роки були тяжкі і неурожайні», «бідолаха не зазнав від колиски доброї хвилини», «жебри», «рани», «майже каліка», «чорні пси», «в ній [хаті] темно» [10, с. 374-375]. Метафори і порівняння доповнюють

жахливе становище буковинського селянина: «господарство ... висисуване до крові», «доля ... стиснула за серце», «очі горіли грізно» і «проценти, немов гріхи», «... немов п'яний», «господарство ... обмотане ним [банком], немов змією», «лице бліде..., немов смерть» тощо [10, с. 374-375]. У новелі виразно простежуються два основні кольори: сірий – буденне життя селянина і чорний – його страшне майбутнє. Через зорові художні деталі, повну відсутність звуку і насиченість твору лише двома акцентованими виразними кольорами – сірим і чорним, письменниця лаконічно окреслює приреченість селянина.

З-поміж інших новел письменниці художньою оригінальністю вирізняється новела «Битва». Твір вражає глибоким ліризмом, описами природи, поєднанням роздумів і психологічних підтекстів, вболіваннями за нищення підприємцями природи. В основу покладено реальні події, що мали місце в Карпатах, і свідком яких стала О. Кобилянська. Нищення природи Карпат зображено як лихо народне, соціальне, майстерно персоніфікуючи природу письменниця змальовує її бездушну руйнацію. Водночас у новелі відчутний голос буковинського робітника, який висловлює протест проти плюндрування рідної природи: «Нищать чужі антихристи наші прекрасні ліси, що становлять маєток нашого краю... Тепер мається сей прекрасний матеріал вивозити, мабуть аж за море! І що має наш край з того?» [10, с. 392]. Цей протест потонув у гуркоті повалених дерев, вищанні пилі, які ще з більшою зажерливістю врізаються в тіла велетенських дерев. Навіть птахи назавжди замовкли, зігнані з рідного гніздов'я, лиш пролітали «раз або два в рік весняною порою сею, своєю колись, гордою батьківщиною» [10, с. 389].

Твір розпочинається величною картиною вселенського спокою Карпатських пралісів: «зелено – брунатний, високий по коліна мох буяв», «крони столітніх сосен пестилися з облака й зносили над собою лиш сяйво сонця», «рідко коли вітер підіймав галуззя» [10, с.379]. Навкруги панує тиша, що є ознакою гармонії: «Тут панувала всюди таємна тишина. Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах флори, а на горах таке багатство зелені, що якимось аж пригноблювало чоловіка» [10, с. 379]. Зненацька вривається страшне лихо: «коли свист локомотива розтяв по раз перший воздух схованої між гірськими стінами долини, прошибло щось столітні дерева на горах, мов блискавиця», «небо затьмилося грізно-чорною барвою», «здавалось, що горами котились велитенські кулі, викликувані від часу до часу золотисто-миготячими блискавицями ...» [10 с. 379]. Картина бурі підсилена почуттям тривоги за долю рідного краю, над яким нависла смертельна небезпека. Мов живі, відчують її дерева: «Нерухомо, зі задержаним віддихом стояли старі дерева, прислухаючись сій появі, а тим часом молоді похитувалися злегка, неустанно» [10, с. 383], від удару сокири сосна «здригнулася. Відколи жила, не чула ще на собі топора» [10, с. 383].

Мов жива істота, ліс чинить опір лісорубам: «Високий мох не давав легко ходити. Коріння дерев, грубе, немов рамена, виринали гадюкою з моху, тверде й упряме, сплетене одне в друге, тягнулося дивоглядними перснями в глибіню лісу, котра, сповита в зелену теміню, дишала неприязністю» [10, с. 385]. Настала битва між величними Карпатами і найманцями. Ліс пручається: «одні обвалювалися по сипучому камінню, інші були покусані гардям ..., дика рожка стояла непрохідною стіною, густо

порослі молоді ялини кололи лице, рвали волосся і чіпалися ворожо одежі». Але їх опір було зламано: повалені дерева «діставали в голову і в ноги удари сокирами, щоби приставали рівно один до одного і були мостом на землі. З них витікала кров...» [10, с. 384].

В описі битви О. Кобилянська користується виразними художніми деталями: людей вона називає ворогами, антихристами, найманцями; показує залізничні рейки «мов змії», прибуття потягу супроводжується «ворожим сичанням». Природа виступає в ролі жертви: «сльози жалю», горе, «пні без душ, а дошки простягнені», кров, трупи тощо. Персоніфікуючи природу, письменниця надає їй людських рис: дерева «попростягали свої стрійні рамена широко до небес, ніби про що благали», пні «мов мерці», «стояли з моху покалічені», «зраджені орли», «осиротілі яструби», «випалені місця на землі нагадували рани пожежі», папороть «конала звільна на сонячнім жарі», «високий мох вирваний і пошматований», кущі «майже з корінням повитягані»... Ці виразні художні деталі звучать страшним акордом людям, особливо якщо взяти до уваги ліс до битви – і після неї. Засобом контрасту, антитези письменниця викликає у читача почуття страху за скоїне, сорому за людей. Риторичні фігури підсилюють емоційний вплив страшної картини: «Високий мох, вирваний і пошматований та корінням вивернутий до сонця, висох, а тою самою смертю гинула й потоптана трава...», «Тут і там до землі придавлена крушина, не позбавлена своєї сили цілковито – вродила безліч червоних ягід, а ті сіяли ..., немов калюжі крові...» [10, с. 395].

Не можна залишатися байдужим до страшного злочину, який вчинили люди. Так чинить лише вбивця – свідомо й безжально.

Справжньою «людиною» у творі є лише природа. Вона краща від людей, вона мислить, вона боїться і вмирає. Тонко відчуючи красу і велич природи. О. Кобилянська подає майстерний зразок пейзажної лірики, сповнений краси Карпатських гір, вона шукала гармонії між людиною і природою, розглядала останню як одне із джерел духовного збагачення людини. Саме тому її так боляче вражало порушення гармонії, варварське ставлення до природи. Кольорова семантика твору одноманітна, переважає буяння зелено-синього кольору, але це не є недоліком. Буйноцвіття зеленої фарби символізує життя лісу, життя природи, життя взагалі: «смерекові ліси», «праліси», «темно-синя зелень», «розкіш у вегетації», «зелено-брунатний мох», «багатство зелені» тощо. Дисонансом вриваються у ліс робітники у «подертій замащеній одежі», куди перед цим прибув тяговий поїзд, викидаючи люто чорні перстені диму». Відчувається, як щось брудне вдерлося до лісу, замастило його і згубило. Мелодія твору не просто сумна, вона трагічна. Якщо на початку над лісами панує «таємна тишина», засвідчуючи, що все добре, то потім свист локомотива і дикі крики робітників: «Гурра!» порушують величавий спокій, знищують гармонію. Гама настроїв змінюється від світлої, радісної, від захоплення – до суму, ненависті. Фінал твору: «Вони рішилися вмерти» надовго залишає в душі сумну згадку про «убійну руку користолюбної людини». У новелі «Битва» О. Кобилянська через алегоричну назву, розмаїту інструментовку твору, в якій надається особлива увага персоніфікованим образам, через виразний звуковий живопис і контрастність зображення малює поєдинок між правдою і кривдою, між людяністю і жорстокістю. Своєрідна симфонія твору передається музичністю слова, майстерністю

втілення важливих роздумів у яскравих художніх деталях, які набувають особливого символічного звучання. Основний колір твору – синьо-зелений. Темп постійно змінюється від помірного – через швидкий – до повільного.

Висновки. Проаналізувавши новели О. Кобилянської 1895 року щодо інтермедіальності, а саме поєднання слова, кольору і звуку приходимо до висновку, що в більшості новел колір є відповідним тлом, на якому відбуваються основні події. Різноманітна палітра кольорів створює певний емоційний настрій. У новелі «Банк рустикальний» чорний колір який акцентується відразу налаштовує на трагічний перебіг подій, водночас кольорова семантика іноді виступає символом важливих ідей, поглиблює процес характеротворення, є важливим чинником у його розкритті. Треба зазначити, що завдяки кольору розкривається і особистість письменниці, оскільки спосіб відчуття кольору, вміння передати його у творі має неабияке значення у структурі. Іноді колір є «будівельним матеріалом» у конструюванні художнього образу, розширюючи асоціативні можливості художнього світу. У новелах звукові асоціації є засобом ліризації, навіть інтимізації почуттів людини, зміщенням емоційних тонусів. Використання музики і деяких принципів музичної композиції характеризуються своєрідними повторами, лейтмотивними образами. Темпові означення є також досить своєрідними – коли йдеться про справжні почуття темп пришвидшується, а коли про буденні – уповільнюється. З'ясування особливостей рецепції новелістики О. Кобилянської бачиться на шляху дослідження взаємозв'язку інтермедіальних проявів (словесних, звукових та кольорових) – з проблемами художнього психологізму. Спостерігаючи за механізмом

своєрідних художніх поєднань ми можемо констатувати, що при певній трансформації відкриваються можливості творення оригінального літературного твору. Очевидно, що при цьому підключаються нові асоціативні канали, які дають змогу урізноманітнити вербальні константи кольоровими деталями і музичними характеристиками. Інтермедіальні прояви дозволили письменниці зосередити увагу на найтендітніших станах і настроях персонажів, не спонукаючи до широкого показу зовнішніх подій. О. Кобилянська значно розширила словник художнього мовлення сприймаючи навколишній світ крізь призму кольору і звуку.

Література:

1. Махлина С. Семиотика культуры и искусства: словарь-справочник: В 2 кн. – СПб.: Композитор, 2003. – Кн. 1. – 267 с.
2. Петрова Н., Кулакова О. Различные подходы к определению интертекстуальности // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – № 2. – 2011. – С. 131-136.
3. Тишунина Н. Методология интермедиального анализа в свете междисциплинарных исследований / Н.В. Тишунина // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века / Материалы международной научной конференции. – Серия «Symposium». – Вип. № 12. – С-Пб: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 149-154.
4. Hansen-Löve A.A. *Intermedialität und Intertextualität: Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst- am Beispiel der Russischen Moderne*/ A.A. Hansen-Löve // *Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität: Wiener Slawistischer Almanach*. – Wien, 1983. – Sonderbd. 11. – S. 291–360.

5. Вайсштайн У. Взаємовисвітлення літератури та музики: сфера компаративістики? / Ульріх Вайсштайн // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / За заг. ред. Дмитра Наливайка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 391–410.
6. Гир А. Музыка в литературе: влияния и аналогии / Альберт Гир / Перев. с нем. И. Борисовой // Вестник молодых ученых. Гуманитарные науки. – СПб, 1999. – № 1. – С. 86–99.
7. Махов А.Е. *Musica literaria*: Идея словесной музыки в европейской поэтике / А.Е. Махов. – М.: Intrada, 2005. – 224 с.
8. Яцків М. Муза на чорному коні: Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті / Михайло Яцків / Упоряд., автор передм. та приміт. М. Ільницький. – К.: Дніпро, 1989. – 846 с.
9. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
10. Кобилянська О. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1988.– 620 с.

References:

1. Mahlina S. *Semiotics of culture and art: Dictionary-reference book: In 2 books.* - SPb: Composer, 2003. - Kn. 1. - 267 pp.
2. Petrova N., Kulakova O. *Various Approaches to Defining Intertextuality* // *Bulletin of the Irkutsk State Linguistic University.* - No. 2. - 2011. - P. 131-136.
3. Tishunina N. *Methodology of intermediate analysis in the light of interdisciplinary researches* / N.V. Tishunin // *Methodology of Humanitarian Knowledge in the Perspective of the XXI Century / Materials of the International Scientific Conference.* - Symposium series. - Vip No. 12. - St. Petersburg: St. Petersburg Philosophical Society, 2001. - P. 149-154.

4. Hansen-Löve A.A. *Intermedialität und Intertextualität: Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst - am Beispiel der Russischen Moderne*/ A.A. Hansen-Löve // *Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität: Wiener Slawistischer Almanach*. – Wien, 1983. – Sonderbd. 11. – P. 291–360.
5. Weisstein W. *Mutual coverage of literature and music: the scope of comparative studies?* / Ulrich Weisstein // *Modern literary comparativism: strategies and methods. Anthology* / For Ed. Dmitry Nalyvaika. - K.: View. House "Kyiv-Mohyla Academy", 2009. - P. 391-410.
6. Gir A. *Music in the Literature: Influences and Analogies* / Albert Gir / Trans. With him I. Borisova // *Herald of Young Scientists. Humanities*. - SPb, 1999. - No. 1. - P. 86-99.
7. Makhov AE *Musica literaria: The idea of verbal music in European poetry* / A. E. Makhov. - M.: Intrada, 2005. - 224 p.
8. Yatskiv M. *Muse on a black horse: Stories and short stories. The tale Memoirs and articles* / Mikhail Yatskiv / Records. Author of the fore. And a note. M. Ilnitsky - K.: Dnipro, 1989. - 846 p.
9. Budynny V. *Comparative Literature: Textbook* / V. Budny, M. Ilnitsky. - K.: View. House "Kyiv-Mohyla Academy", 2008. - 430 p.
10. Kobylanska O. *Works: In 2 t.* - K.: Dnieper, 1988.- 620 p.

UDC 81'373.6

**АРХАЇЧНІ КОМПОНЕНТИ УКРАЇНСЬКОГО ТЕКСТУ
ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ: ЕВФЕМІСТИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТА
УСТАЛЕНІ СПОЛУЧЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ СМЕРТІ**

кандидат філологічних наук, Жигора І.В.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

У статті проаналізовано евфемістичні конструкції та усталені сполучення на позначення смерті з метою актуалізації архаїчних обрядових текстових структур, з'ясовано взаємовідношення лексичної та фразеологічної семантики слів у текстах поховального обряду. Висвітлено роль названих лексем як мовних знаків у будівництві ментального світу українців, окреслено коло лексичних асоціацій про смерть, процес умирання в мовній свідомості українського народу шляхом спостереження за евфемістичними конструкціями.

Ключові слова: евфемізми, фразеологізми, семантика, текст, поховальний обряд.

I.V. Zhyhora Archaic components of the Ukrainian text of the funeral rite: euphemistic constructions and established connections for the marking of death / Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Ukraine, Kropyvnytskyi

The article analyzes euphemistic constructions and established connections for the marking of death in order to actualize archaic ritual text structures, as well as the relationship between the lexical and phraseological semantics of words in the texts of the funeral rite. The role of the named lexemes as linguistic signs in the construction of the Ukrainian mental world is revealed, the circle of lexical associations about

death and the process of dying in the linguistic consciousness of the Ukrainian people are defined by observing the euphemistic constructions.

Key words: euphemisms, phraseologisms, semantics, text, funeral rite.

1. Вступ. Завдання цієї розвідки – привернути увагу до лінгвістичної проблематики, яку в найзагальніший спосіб можна окреслити як актуалізацію архаїчних обрядових текстових структур, взаємовідношень лексичної та фразеологічної семантики слів у текстах поховального обряду. Запропоновані далі спостереження мають на меті: 1) підкреслити деякі закономірності смислової еволюції лексем із «летальним» значенням у внутрішньо-фразеологічному контексті; 2) висвітлити їхню (лексем) роль як мовних знаків у будівництві ментального світу українців; 3) окреслити коло лексичних асоціацій про смерть, процес умирання в мовній свідомості українського народу шляхом спостереження за евфемістичними конструкціями.

Говорячи тут про фразеологічне значення, маємо на увазі те, що обрядовий текст наділений особливою синергетикою завдяки саме лексичному складу. У добу циклічного сприйняття часу архаїчною людиною смерть ще не означала неповернення, а була лише моментом «відпочинку» перед наступним циклом повторення подій, тому поховальний текст був позбавлений емоційної гостроти, що й відбилося в його лексиці. Власне, провідна роль в обряді поховання належала не тексту, а ритуалу як сукупності обрядових дій, а не мовленнєвих *актів*. Лексична синергетичність у поховальному тексті формується в добу лінійного сприйняття часу, коли смерть уже розуміється як подія, після якої нічого вже не можна змінити, а тому стає небажаною темою. Побоювання накликати смерть зумовлюють

евфемізацію, що спричиняє утворення образних висловлювань, які через мовну традицію стають усталеними сполученням слів – конструкціями, що не називають прямо небажаний для згадки об'єкт чи стан, а лише характеризують його.

Питання актуалізації текстових структур значною мірою перетинаються з проблематикою вивчення фразеології. Будь-який фразеологізм, будучи сформованим в ідеологічних рамках обрядового тексту, натомість передає йому «семантичну енергетику», що закріплюється в тексті протягом тривалого функціонування в народному вжитку. Органічне введення в поховальний текст евфемістичної конструкції чи усталеного сполучення є важливим чинником актуалізації текстової структури. До того ж «та сама фразема в різних контекстуальних ситуаціях може характеризуватися різною значеннєвістю, різною актуалізацією смислового, емотивного плану вираження» [1, с. 115], що підтверджується зверненням до вжитку поданих нижче конструкцій.

За доречним зауваженням А. К. Мойсієнка, до найбільш потужних засобів актуалізації належать такі, що пов'язані з трансформуванням (структурним, смисловим) фразеологічної одиниці [1, с. 115]. Далі він конкретизує механізм актуалізації: «активна мобільність форми і взаємозаміна компонентів – постійне джерело поновлення експресивності фразеологізму, основна причина актуалізації стійких сполучень у мовленні» [2, с. 26], тому видозміненість фразеологізму в системі обрядового тексту, як і художнього, сприяє «включенню» певних асоціативних планів «прочитання» того чи того образу, конкретної контекстуальної ситуації [1, с. 116]. І саме такі ситуації обігруються в кожному конкретному випадку нижче, при цьому часто акцентується на двох моментах: 1) наявності у слова, використаного в рамках певної ідіоми, свого особливого значення, властивого саме

цьому типу вживання; 2) і навпаки, на тому, що цілісне фразеологічне значення не завжди виводиться зі значень складників виразу. Обидві тези складають концептуальне підґрунтя викладених нижче спостережень.

2. Евфемістичні описові позначення смерті. Український поховальний текст містить значну кількість евфемістичних позначень смерті. Вік частини з них має достатньо глибоку хронологію. У конструкціях евфемістичного типу не представлені слова із власне «летальною» семантикою, оскільки ідіоматичне навантаження в таких конструкціях покладено на лексичні сполучення, що поза межами подібних фразеологізмів не мають відповідного значення. Отже, до складу сполучень слів, що функціонують як «будівельний матеріал» евфемістичних виразів, входять дієслова (*зложити, наложити, накласти, зробити, переривати, склепити, стояти, заподіяти, попадати, віддати, пожити, пасті, позводити, пускатися, спустити, ступити, зітхати, узяти*) та іменні частини мови (*бог, рука, голова, смерть, вік, очі, уста, душа, дух, содухи, гріб, вівці, світ, мертвий*). Семантична селективність цих слів, власне, і обмежила сполучення їх одне з одним, тоді як інші слова подібної семантики не могли брати участь у творенні мікротекстів такого типу.

Семантично описові номени часто відбивають віру в потойбічне життя, анімістичні уявлення про душу та форми її існування. Синтаксично всі мікротексти зазначеної семантики побудовані за схемами: 1) «предикат + об'єкт» (найчастіше); 2) «об'єкт + предикат» (зрідка); 3) «атрибут + суб'єкт»; 4) «суб'єкт + об'єкт»; 5) «суб'єкт + об'єкт + предикат». Отже:

накла́сти (головою), пор. сх.-поліс. «*Бодай ти своєю головою наклала!*»; *наложі́ти (головою, душею)*, пор. «*Хто ворожить, той душею наложить*»; *зробі́ти (собі смерть)*; *перерива́ти (вік)*;

склепіти (очі, уста); позвóдити зі світу; пож́ити смёрти; заподіяти смерть; пускáтися духу (пор. рос. испустíть дух); ступíти (в Бóжу путь), пор. півн. «Дай, Боже, щоб Василь удався у твого батька, то я б спокійно ступила в Божу путь»; зітхáти духа (ц.-сл.: Се промовивши, зітхнув духа); лягт́и на лáву;

руки (руки зложити); душу (Богу душу віддати), пор. сер.-наддніпр. «За час, за годину милосердному Богу душу оддав»; вівці (вівці пасти), пор. бойк. «Пішов до Бога вівці пасти», со́духи спустити;

на Божій дорозі (сер.-наддніпр.: У три дні занедужала, а вже й на Божій дорозі);

схід душі (сх.-поліськ.: Ударили тричі в старий дзвін на схід душі; степових говірок: На схід душі хоч табакі понюхаю);

узяти (Бог його взяв). Приклади наведено за: [3; 4; 5; 6; 7].

Кожен із перелічених прикладів ілюструє формальну нейтралізацію асоціацій зі смертю через уникнення спроб використовувати лексику із відповідними коренями. Однак всі вони функціонують як абсолютні синоніми до *смерть, умерти*, тому «летальна» семантика актуалізується тут самим контекстом ужитку.

3. Описові позначення смерті неевфемістичного типу. Інша категорія мікротекстів містить безпосередню вказівку на смерть, умирання, хоча не має образного компоненту, пор.: *заподіяти смерть собі (сх.-поліськ.: Сам собі смерть заподію); зроби́ти собі смерть (поділ.: Ах волю сама собі смерть зробити, як в багацтві з нелюбом жити); просíти смерті (поліськ.: Сам на себе смерти просив); попадати мёртвими (півн: Обидва попадали мертві) [4; 5; 6], лежáти на смертній постéлі (слобож.); швидкий або швидка́ смерть (у степових говірках: Як ото швидка смерть ходила, то батько вмер); пож́ити смёрти (поділ.: Таки ж бо я Рузю люблю, хоч*

смерти поживу; З його рук пожила смерти) [4; 5]. Однак попри явну апеляцію до *смерть, умерти* «летальна» семантика деяких із наведених усталених сполучень певною мірою нейтралізується: власне, сам факт заміни *вмерти* на *упасти мертвим* чи *вбитися* на *заподіяти собі смерть* свідчить про прагнення уникнути прямої апеляції до назв небажаного фізичного стану. Для цього відповідне дієслово чи іменник просто вводяться до складу образних конструкцій, поетичність яких знижує рівень змістового негативу. Тобто у виразах такого типу актуалізація основної семантики досягається залученням додаткового лексичного засобу (фактично, його використання і створює стійке *сполучення слів, мікротекст*). Унікальним у своїй промовистості нейтралізації семантики 'смерть' є вираз *пожити смерти*, де другий компонент нівелюється першим.

Отже, одиниці ЛСГ «смерть, умирання» демонструють цікаву градацію: 1) слова на позначення смерті, летального стану (мають найвищий рівень актуалізації «летальної» семантики); 2) стійкі сполучення слів, де ця семантика тяжіє до «пом'якшення»; 3) евфемістичні вирази, де «летальне» значення складників дезактуалізоване, проте функціонально вони дорівнюють *смерть, умирати*. Відповідно, розглянуті в цьому пункті позначення смерті являють проміжну ланку між безпосередніми назвами смерті й описовими евфемізмами.

4. Засоби актуалізації «летальної» семантики фразеологізмів у текстах поховального обряду. Фактичний матеріал засвідчує значну кількість загальноновживаних слів у складі фразеологічних одиниць (далі – ФО). Діалектні фразеологізми часто містять ареально обмежені вокабули, з-поміж яких трапляються семантичні діалектизми – «слова, що збігаються з лексичними одиницями літературної мови з погляду вираження і відрізняються від них щодо змісту» [8, с. 47].

Зокрема, до прикладів такого типу належать ФО із застарілими словами, що в діалектах зберігають свої давні значення, пор.: *лежати на смертному ложі* ‘померти’ [7, с. 420], де *ложе* (заст.) ‘місце для спання; постіль’ [9, с. 625]. Деталізоване значення містить ФО *цвинтарне ложе* ‘могила’ (*І братчику мому на цвинтарнім ложу на струнах шовкових заграю* (Пісні та романси) [7, с. 448]. Цікавим є співвідношення значень у давньоірландському генетичному відповіднику укр. *ложе* ‘постіль’ і ‘могила’, пор. *lige* ‘постіль, ліжко’ і ‘могила’ [10, с. 213]. Безпосередньо вказує на припинення життєдіяльності, загибель людини усталене сполучення *лишитися живота* ‘загинув, померти’ (полт.: *Як іскра, порох запаливши, Сама з ним вкупі пропада, Так Низ, Волсентія убивши, І сам лишився живота* [7, с. 434], де *живот* (заст.) ‘життя’ [9, с. 367]).

Оскільки склад семантичних діалектизмів неоднорідний, з-поміж них виокремлюють діалектні лексико-семантичні варіанти загальноновживаних слів та власне діалектні слова, до того ж перші мають семи, спільні з відповідними словами літературної мови, другі – не мають їх. Діалектні фразеологізми містять одиниці обох типів.

4.1. Часто ФО позначають смерть метафорично: *смерть* (узяла, забрала, прибрала) ‘хто-небудь помер чи загинув’ (сер.-наддніпр.: *Умерла баба... Смерть узяла бабусю*); *смерть косить* (скосила) ‘хто-небудь помирає (помер), гине (загинув)’ (*У нім (кулеметному щиті) є проріз для прицілу, смерть крізь нього нас косила*) [7, с. 834]; *душа вилетіла з тіла, душа відлетіла, душа пішла з тіла, душа представилася, душа попрощалася з тілом, віддати душу, випустити дух* та под. ‘помер хто-небудь’ (пд.-зх.: *Увійшов Дорофтей і став коло порога. – Що, покинула душа вашого Микиту! – Ой, покинула!*) [7, с. 279]; *повінчатися з сирю землею* (сх.-поліськ.: *Із сирю землею повінчалися! – гнівними голосами вигукували*

дівчата) [7, с. 654].

Виникнення діалектних варіантів загальноновживаних слів у складі стійких зворотів також зумовлене насамперед метафоричним вжитком слова, пор.: *вишептався як рак у торбі* ‘померти’ (сер.-наддніпр.: *Вишептавсь як рак в торбі*) [7, с. 112]; *віддати кінці, врізати дуба, дати дуба* ‘померти’ (*Говорила стара, поки дуба дала* (Укр. присл.)) [7, с. 119, 151, 221]; *дати вічного хропака* (сер.-наддніпр.: *Не лий і не пий християнської крові надаремно, бо ще й сам вп’єшся на смерть та й сам даси вічного хропака*) [7, с. 221].

Неправильність положення тіла, яка є показником смерті, відбита у західноподільському фразеологізмі *в дуґу гнє* (кого) ‘важко помирає хто-небудь, корчиться’ [11, с. 101, 102], пор. укр. жаргонне *завернутися* ‘вмерти’ (с. Клинці Кіровоградськ. р-ну й обл.; запис наш – І. Ж.). Так само подібність смерті до стану глибокого сна відбита у *заплющити (закрити, замкнути) очі* ‘вмерти’ (поділ.: *Я все більше та більше ослабаю.. і що з тебе буде, як я замкну очі?*) [7, с. 316].

4.2. До прикладів ФО, де відповідне значення створюється метонімічно, належать: *стояти над могилою (гробом)* ‘бути близьким до смерті, померати’ [7, с. 864], *лежати під святими* ‘померати’, пор. близький рос. еквівалент *под святыми лежать* ‘бути мертвим’ (*святые* ‘икони’) [8, с. 48]. Репрезентують певну дію чи стан людини, що вмирає, такі метонімічні сполучення: *дивитися в могилу, на ладан дихати* (степові говірки: *Один Кадило ще живий, та й той на ладан дише*) [7, с. 235, 240], пор. рос. *на ладан дышат* ‘вмирати’.

Смерть людини може метонімічно кодуватися через опис деталей поховального обряду (напр., місця розташування померлого: *лежати на лаві (на лавці, столі), витягтися вздовж лави* ‘померти, бути покійником’, *винести ногами вперед* ‘умерти’) або вказівку на положення тіла (*відкинути ноги* ‘умерти’, *згорнути руки на грудях*,

руки згорнулися 'умерти': Ой, як я прийду, Тебе не застану, Згорну я рученьки, Згорну я біленькі Та й не жив стану (Пісні та романси) полт. [7, с. 329]).

4.3. Приклади синекдохи як засобу створення семантики 'вмерти' репрезентовані: *бас урвався 'настав кінець кому-небудь' ~ бас 'голос', тобто 'втратити голос назавжди' = 'вмерти' (сер.-наддніпр.: У нього б стало коштів захопити й поміщицький шмат, та бас урвався йому несподівано й нагло – він повісився) [7, с. 17]; стояти одною ногою в могилі 'перебувати на грані смерті, помирати'[7, с. 865]; відкинути ноги, витягти ноги 'умерти' (сер.-наддніпр.: Зanedужала небога та й вмерла. За гею вслід і батько наш ноги простяг) [7, с. 110, 119]; позбутися голови, віддати останній подих [7, с. 659].*

Для номінації процесу вмирання часто використовується образ знищення, утрати, зникання, стління чогось: *видерти душу, випустити кишки, віддати останній подих, відкинути ноги, голова злетіла (впала), голова з плечей*. Образність усталених сполучень підкреслюється іронічним позначенням смерті, що досягається використанням образу тварини та частин її тіла: *відкинути копита (ратиці, ратички), кури загребли, пропасти (загинуті) ні за собаку і т. ін.*). Зневажливі, згрубілі, іронічні назви смерті, умирання також репрезентовано описовими одиницями, що є наслідком осмислення зовнішньої фізичної подібності (приклади із метонімією і синекдохою): *відкинути нóги (сер.-наддніпр.: Ори і засівай лани коси широкі перелогі і грошики за баштани лупи, та все одкинеш ноги.) [3, с. 214]; вильнути наверх дѣнцѣм; дубом одубитися, дуба врізати (сер.-наддніпр.: І добре так його уладив, Що сей дуба врізав?) [7, с. 95, 270, 581], карп.: давати дуба, дуба дати (... він [домовик] так тебе в спину перне, шо й дуба дасиш...); задѣрти ноги (народне прислів'я: Біда вмерла і ноги задерла) [4, с. 34]; (полт.) руки зложити*

[6, с. 86].

Тема переходу в потойбічний світ формує описові назви на позначення стану приреченості з використанням мотивів «труна», «гриб», «могила», «могильна земля». У таких фразеологізмах актуалізується зв'язок смерті із землею: *пахнути (пахне землею)* (сер.-наддніпр.: *Од неї пахне вже землею, уже й мене не пізнає; Я до попа та до сусіди: привів попа, та не застав – вона вже вмерла*) [5, с. 103]; *стояти (над гробом)* (зх.-поліськ.: *Я над гробом стою, брехати не хочу*) [6, с. 212]; *до судної (судньої) дошки 'до смерті'* (полт.: *Пам'ятатимеш до нових віників і до судної дошки, покуль порошу на очі насиплють*) [3, с. 226]. Пор. різні семантичні варіанти таких усталених сполучень: *ввігнати в могилу, зійти в могилу (в землю), знайти могилу, могила узяла, віддати тіло землі, вложити живцем у землю, повінчатися із сирою землею, смердить землею, в сирій землі гнити, покидати грішну землю, засипати землею, сира земля прибрала (прийняла), покласти в яму* [7].

Фразеологізми із семантикою смерті, помирання часто мають надтериторіальний характер, однак виявляються й регіональні особливості, пор. *відкинути ноги* та *гочі виторощив (гоч'і 'виторощиу')*, останній зворот містить діалектну лексику, притаманну говіркам Центрального Поділля [12, с. 65].

Як ми відзначали раніше [13, с. 164], деякі позначення смерті в усталених сполученнях належать до порівняно пізніх запозичень в українській вокабулярій, і їхнє значення 'смерть', 'загибель' як 'кінець', швидше за все, сформувалися в рамках аргю, з яких прийшли ці лексичні одиниці (*тут йому й капець, дати капут, тут тобі й гак, тут тобі і гаплик, глина тобі буде, дати саксаган*). До подібних сполучень належать конструкції з розмовними лексемами на зразок: *грець ухопив 'загинув, помер хто-небудь'* (поділ.: *Я гадав, що тебе*

грець ухопив) [7, с. 197], *приміряти соснове пальто* (відзначене в мовленні населення мм. Кіровоград і Полтава) [14, с. 131], пор. технічно близьку аналогію в рос. розм. *надеть деревянный макинтош* ‘умерти’.

5. Семантика просторової та часової орієнтації в евфемістичних виразах. Евфемістичні конструкції обігрують тему шляху, подорожі в потойбічний світ, оскільки смерть часто сприймається як дорога, якою людина йде на той світ. Це спричиняє виникнення образів, які описують смерть як рух у різних аспектах:

1) безпосереднє використання образу дороги (сер.-наддніпр. *стояти на божій дорозі, стояти на останній дорозі, вирушати в останню путь, іти в далеку дорогу*, пор. ще зх.-поділ. приказку *нехай мруть та й нам доріжку труть, а ми сухариків насушим та й собі туди рушим* [11, с. 98]);

2) спрямованість донизу, до землі (*іти в землю, лягти в сиру землю* ‘померти’, *стояти над могилою, стояти однією ногою в могилі, стояти над безоднею* ‘помирати’, *уложити в землю* ‘позбавити кого-небудь життя, убити’);

3) спрямованість вгору, до неба (*йти на небо, душа відлетіла на небо* ‘померти’, *живим на небо лізти* ‘помирати’);

4) спрямованість погляду як вказівка на наступний рух: (*дивитися в очі смерті, смерть заглядає в очі, дивитися в могилу, дивитися на кладовище* ‘бути готовим до смерті’);

5) своєрідна адреса (*піти до Бога*; бібл. *піти в лоно Авраамове<в Йосафатову долину>* ‘померти’ – вираз трапляється в Біблії раз яксинонім до слова *рай* [Лк. 16:22]); *долучити душу свою до дому свого* ‘померти, бути похованим’, *дім плачу, дім жалоби* ‘цвинтар, кладовище’ [15, с. 110];

6) маркування міфологічної межі між світом мертвих і живих, яку

переходить людина, відправляючись в останню путь (*відправитися на той світ, відійти у засвіти* (докладніше про витоки цієї ФО див. [16], *іти з світу, перенестися (піти) у вічність, переставитися (переступити) на той світ, покидати білий світ, покидати грішну землю* [3; 4; 5; 6; 7]);

7) спосіб пересування, пор. у західноподільських поховальних обрядах *відвозити на волах* як відгомін давнього обряду везти покійника лише на волах, а також подібне *відвозити на коровах* [11, с. 61]. Пор. ще рос. *коней двигать* 'умирать'. З одного боку, образ коня в цьому разі розуміється як переосмислення слова *коньки*, яке є адаптацією фіно-угорського *каньги*, пор. *растянуть каньги (коньки)* 'умерти'. З іншого боку, у цьому вислові *кінь* сприймається як транспортна тварина, пов'язана в повір'ях зі світом мертвих (пор. архаїчні звичаї ховати людину разом із конем [17, с. 50]). Подібне знаходимо в описі обряду поховання: «А то ще князів палили чи ховали верхи на коні, щоб конем легше й скоріше дістатися до Раю» [18, с. 198];

8) часова прив'язка, пор. приклади на зразок: *остання година* 'кінець життя', *час приходить* (*Час приходить умірати, – нікому поради дати* (народні пісні)); *до віку, до смерти віку* (півн.: *Йому три дні до віку зісталось*); *переривати (вік)* (поділ. *молодий вік перервати*). Пор. подібні конструкції: *відійти у вічність* (у довічний сон), *вкоротити віку, смертна година, смертний час, останній час, настав (прийшов, ударив) час, остання хвилина, добити віку, дожити віку, наказав довго жити* [3; 4; 5; 6; 7].

Попередні висновки. Проаналізовані ФО досить активно вживаються у текстах поховального обряду. Основні (опорні) компоненти сталих образних висловів – це назви смерті. У випадках, коли існує потреба оминутися прямою згадкою смерті, використовуються

парафрази, тобто вислови евфемістичного типу, в основі яких обігравання певного художнього образу. Завдяки складним внутрішнім семантичним та мотиваційним процесам евфемістичні конструкції та усталені сполуки можуть породжувати одиниці різної семантики. Значення таких номінацій може перетинатися зі змістом інших компонентів сталих висловів. Подальші спостереження за означеними фразеологічними одиницями дозволять виділити семантичні та структурно-семантичні моделі фразем на слов'янському тлі. Їхнє спеціальне вивчення, зокрема аналіз діалектних лексем у їхньому складі, дозволить з'ясувати внутрішню структуру багатьох фразеологічних одиниць словника говірок української мови.

Література:

1. Мойсієнко А.К. Актуалізація фразеологічних одиниць у художньому тексті [Текст] / А.К. Мойсієнко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія [Зб. праць до 90-річчя Л. Г. Скрипник]. – К.: Видав. дім Д. Бураго, 2011. – С. 115–121.
2. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология [Текст] / М.В. Мокиєнко. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.
3. Словарь української мови [Текст] : в 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 1. – 494 с.
4. Словарь української мови [Текст]: в 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 2. – 578 с.
5. Словарь української мови [Текст]: в 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 3. – 506 с.

6. Словарь української мови [Текст]: в 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченка]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 4.– 563 с.
7. Фразеологічний словник української мови [Текст] / [уклад.: В.М. Білоножко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.
8. Кобелева И.А. Семантические диалектизмы в составе диалектных фразеологизмов [Текст] / И.А. Кобелева // Этнолингвистика. Ономастика. Этимология: Мат-лы II Междунар. науч. конф. (Екатеринбург, 8–10 сентября 2012 г.) / [ред. кол.: Е. Л. Березович (отв. ред.) и др.]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2012. – Ч. 2. – С. 47–48.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
10. Етимологічний словник української мови [Текст] / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
11. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини ХІХ століття / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, Н.О. Барвіна та ін. / [за ред. В.Д. Ужченка; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка»]. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 288 с.
12. Гороф'янюк І.В. Поховальний обряд Центрального Поділля: етнолінгвістичні студії [Текст] / І.В. Гороф'янюк // Вісник Донецького національного університету. – Серія Б: «Гуманітарні науки». – Вінниця, 2015. – С. 63–71.
13. Жигора І. В. Склад ЛСГ «смерть, умирати» у «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка [Текст] / І. В. Жигора // Paradigm of knowledge. – 2017. – № 3(23). – С. 151–169.
14. Громко Т.В. Матеріали до словника говірок української мови / Т.В. Громко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – Серія:

Філологічні науки (мовознавство): *Studia semasiologica*. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – С. 121–150 (у друці).

15. Скаб М.В. Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках [Текст] / М.В. Скаб // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія [Зб. праць до 90-річчя Л.Г. Скрипник]. – К.: Видав. дім Д. Бураго, 2011. – С. 107–114.

16. Іваненко О.В. Слов'янські міфосвіти (укр. відійти у [далекі] засвіти та ін.) [Текст] / О.В. Іваненко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія [Зб. праць до 90-річчя Л.Г. Скрипник]. – К.: Видав. дім Д. Бураго, 2011. – С. 179–185.

17. Коган Е.С. Фразеологизмы с семантикой смерти в русских говорах [Текст] / Е.С. Коган // Этнолингвистика. Ономастика. Этимология: Мат-лы II Междунар. науч. конф. (Екатеринбург, 8–10 сентября 2012 г.) / [ред. кол.: Е. Л. Березович (отв. ред.) и др.]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2012. – Ч. 2. – С. 49–50.

18. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу [Текст] / Іван Огієнко: Іст.-реліг. моногр. Вид. друге. – К.: Обереги, 1994. – 424 с.

References:

1. Moisiienko A.K. Aktualizatsiia frazeolohichnykh odynyt u khudozhnomu teksti [Tekst] / A.K. Moisiienko // Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia [Zb. prats do 90-richchia L. H. Skrypnyk]. – K.: Vydav. dim D. Buraho, 2011. – S. 115–121.

2. Mokyenko V. M. Slaviaskaia frazeolohyia [Tekst] / M.V. Mokyenko. – M.: Vysshiaia shkola, 1989. – 287 s.

3. *Slovar ukrainskoi movy [Tekst]: v 4 t. / [uporiad. z dod. vlasnoho materialu B. D. Hrinchenko]. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1959. – T. 1. – 494 s.*
4. *Slovar ukrainskoi movy [Tekst]: v 4 t. / [uporiad. z dod. vlasnoho materialu B.D. Hrinchenko]. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1959. – T. 2. – 578 s.*
5. *Slovar ukrainskoi movy [Tekst]: v 4 t. / [uporiad. z dod. vlasnoho materialu B.D. Hrinchenko]. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1959. – T. 3. – 506 s.*
6. *Slovar ukrainskoi movy [Tekst]: v 4 t. / [uporiad. z dod. vlasnoho materialu B.D. Hrinchenko]. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1959. – T. 4.– 563 s.*
7. *Frazeologichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Tekst] / [uklad.: V.M. Bilonozhko ta in.]. – K.: Nauk. dumka, 1999. – 984 s.*
8. *Kobeleva Y.A. Semanticheskiye dyalektizmy v sostave dyalektykh frazeologizmov [Tekst] / Y.A. Kobeleva // Etnolingvistyka. Onomastyka. Etymologiya: Mat-ly II Mezhdunar. nauch. konf. (Ekaterinburg, 8–10 sentiabria 2012 h.) / [red. kol.: E. L. Berezovych (otv. red.) y dr.]. – Ekaterinburg: Yzd-vo Ural. un-ta, 2012. – Ch. 2. – S. 47–48.*
9. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [ukl. i hol. red. V. T. Busel]. – K; Irpin: Perun, 2005. – 1728 s.*
10. *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Tekst] / [za red. O.S. Melnychuka]. – K.: Nauk. dumka, 1982–2012. – T. 1–6.*
11. *Frazeologichno-paremiinyi slovnyk Skhidnoi Slobozhanshchyny KhIKh stolittia / V.D. Uzhchenko, D.V. Uzhchenko, N.O. Barvina ta in. / [za red. V.D. Uzhchenka; Derzh. zakl. «Luhans. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka»]. – Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Trasa Shevchenka», 2013. – 288 s.*
12. *Horofianiuk I.V. Pokhvalnyi obriad Tsentralnoho Podillia: etnolingvistychni studii [Tekst] / I.V. Horofianiuk // Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. – Seriya B: «Humanitarni nauky». – Vinnytsia, 2015. –S. 63–71.*

13. Zhyhora I. V. Sklad LSH «smert, umyraty» u «Slovari ukrainskoi movy» B. D. Hrinchenka [Tekst] / I. V. Zhyhora // *Paradigm of knowledge*. – 2017. – № 3(23). – S. 151–169.
14. Hromko T.V. *Materialy do slovnyka hovirok ukrainskoi movy* / T.V. Hromko // *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. – Serii: *Filolohichni nauky (movoznavstvo): Studia semasiologica*. – Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2017. – S. 121–150 (u drutsi).
15. Skab M.V. *Frazeolohizmy z relihiinym komponentom v ukrainskykh slovnykakh* [Tekst] / M.V. Skab // *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia* [Zb. prats do 90-richchia L.H. Skrypnyk]. – K.: Vydav. dim D. Buraho, 2011. – S. 107–114.
16. Ivanenko O.V. *Slovianski mifosvity (ukr. vidiity u [daleki] zasvity ta in.)* [Tekst] / O.V. Ivanenko // *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia* [Zb. prats do 90-richchia L.H. Skrypnyk]. – K.: Vydav. dim D. Buraho, 2011. – S. 179–185.
17. Kohan E.S. *Frazeolohyzyмы s semantykoi smerty v russkykh hovorakh* [Tekst] / E.S. Kohan // *Этнолінгвістика. Онимастика. Етимологія: Мат-лы II Міжнарод. науч. конф. (Екатеринбург, 8–10 серпня 2012 р.)* / [ред. кол.: Е. Л. Березович (отв. ред.) у др.]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2012. – Ч. 2. – S. 49–50.
18. Ilarion, mytropolyt. *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu* [Tekst] / Ivan Ohienko: *Ist.-relih. monohr. Vyd. druhe*. – K.: Oberehy, 1994. – 424 s.

UDC 821.16.2-6.09

**КОД ТЕАТРУ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ДИСКУСІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ТА МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО**

кандидат філологічних наук, Погребняк І.В.

Інститут філології Київського університету імені Бориса Грінченка,
Україна, Київ

У статті зосереджено увагу на епістолярній дискусії українських культурних постатей кінця XIX – початку XX століття Бориса Грінченка та Марка Кропивницького. Розглянуто код театру, проаналізовано погляди митців щодо шляхів його розвитку. Мета статті полягала у дослідженні епістолярію української інтелігенції з позицій визначення семіотичних засад на основі розкодуванні знаків у листах. Епістоли розширюють межі спілкування інтелігенції, територіально маркують часово-просторову інформацію, транслюють її.

Ключові слова: код театру, епістолярна дискусія, народний театр, епістолярій, лист.

I.V. Pogrebniak The code for the theater in the epistemological discussion of Boris Grinchenko and Mark Kropivnitsky/ Boris Grinchenko Kiev University, Ukraine, Kyiv

Code theater in epistolary discussion Boris Grinchenko and Mark Kropivnickogo. In the article attention is concentrated on the epistolary discussion of the Ukrainian cultural figures of end XIX – to beginning of XX age of Boris Grinchenko and Mark Kropivnickogo. The basic aspects of polemic are considered, the looks of artists are analyzed in relation to the ways of development of the Ukrainian theater. The aim of this article is to study the Ukrainian intellectuals' epistolary of the outlined period from the perspective of the definition of semiotic principles on the basis of code

translation. Epistles are enveloped in various forms of outlining personal ideas, they extent the boundaries of the intellectuals' interaction, mark the time-spatial information territorially, and convey it.

Key words: code theater, epistolyariy, diskusiya, folk theater, epistolary, letter.

Вступ. У сфері сучасного літературознавства загострилася увага до переосмислення постаті митця через призму нових методологічних основ. Під впливом цієї тенденції піддаються серйозному переосмисленню традиційні концепції творчості, уявлення про творчу індивідуальність, про роль авторського начала в культурно-мистецькому житті нації. Одним із найбільш авторитетних джерел у характеристиці творчої особистості є епістолярій, як знакова система, що дозволяє з достатньою визначеністю і повнотою розкодувати специфіку самобутнього авторського «Я».

Семіотика вивчає властивості знаків, будову і закони, керуючі знакові системи, які здатні зберігати і передавати інформацію. В центрі уваги семіотики знаходяться знаки, як носії значень, коди чи системи, в яких знаки організовані і культура, в рамках якої знаки і коди оперують. Семіотика розкриває всі явища культури як знакові системи, які також є феноменами комунікації і в яких окремі повідомлення організовуються і стають зрозумілими у відповідності з кодом. Код – один із фундаментальних понять в семіотиці. Семіотичні коди є процедурними системами, що пов'язані конвенцією для кореляції означаючих та означуваних в певних сферах. Коди забезпечують каркас, в рамках якого знаки отримують смисл: вони є керівництвами по інтерпретації, що використовуються інтерпретативними спільнотами. Інтереси семіотики розповсюджуються на людську комунікацію, зокрема і на епістолярій,

адже листування – процес який пов'язаний з передачею, зберіганням і переробкою інформації, з використанням знакових систем чи в несистемних (ізольованих) знаків. Закономірним є те, що в інформаційних процесах (епістолярній комунікації) знаки (листи) виступають в якості елементарних носіїв інформації, які містять коди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні дослідженню семіотичних процесів присвячено багато ґрунтовних праць, зокрема Ч. Пірса (Логічні основи теорії знаків», 1897–1898), Ч. Моріса («Основи теорії знаків», 1938), Е. Кассіра («Філософія символічних форм», 1923–1929), Ф. де Соссюра (Праці з мовознавства», 1977) та інші.

Мета статті є дешифрування кодів епістолярію культурних діяч, зокрема Бориса Грінченка та Марка Кропивницького щодо шляхів розвитку українського театру.

Виклад основного матеріалу. У листах Б. Грінченка до М.Кропивницького (одних із яскравих представників української інтелігенції) відчувається індивідуальне ставлення до адресата, хоча митець не боїться бути «розповитим» у думках, переконаннях перед загалом. Його листи не вкладаються в жорсткі рамки, він вироблює свою манеру написання — еkleктичну суміш, яка культивує духовні, естетичні переконання. Кожна думка, кожен вчинок Бориса Грінченка – це індикатор рівня його шляхетності; самовіддано працюючи над власним духом, тілом та розумом, він удосконалював свої елітні якості українського лицаря духу, його шляхетність базувалася на благородстві, чесності, мудрості, гідності, самоповазі, працьовитості, вірності. Грінченко був надзвичайно вимогливим до себе і до людей, які його оточували, він щиро вболівав за духовний розвиток українського народу загально, і своїх побратимів духу зокрема, тому його поради, критика також були вимогливими, інколи навіть різкими.

Епістолярно-театральний діалог Б. Грінченка з М. Кропивницьким є свідченням великого таланту, двох національно свідомих інтелігентів, які до останнього подиху служили українській ідеї, а розвиток театру вбачали як одну із найважливіших підвалин духовного розвитку України.

Б. Грінченко не був байдужим до розбудови українського національного театру. В листуванні з «батьком» українського театру М. Кропивницьким Б. Грінченко щиро захоплюється його талантом, висловлює вдячність за духовну насолоду. В листі 1896 року, Грінченко писав Кропивницькому: «Нам трудно словами висловити нашу вдячність, за ту високу втіху естетичну, що зазнали ми, убачивши як Ви показували нам силою свого таланту живих людей, живе життя. Вкупі с цією нашою дякою великою прийміть од нас і наше бажання щире, щоб ище довгі, довгі роки в щасті та здоров'ї могли Ви на рідній сцені чарувати душі людські, показуючи їм високі ідеали правди, краси й добра» [1, 1 арк.].

В цьому ж листі Б. Грінченко зазначає, що театр впливає на духовний розвиток нації, відіграє особливу роль у розбудові національної самосвідомості. Митець піклується про розвиток ідейного театру, який забезпечує народне просвітництво. «У всіх народів театр завсіді був способом підняти вгору просвіту народню, культуру людську. І у нас всіх робить те саме. Та як у нас національна свідомість спить, то наш театр, опріче того всього, ще й національну свідомість будить. Ми бачили, як вона зросла у нас за останні роки і то наполовину під впливом од нашого театру. І через те на батька цього театру М. Кропивницького і на тих, хто працює так як він у тому ж ділі, дивимося ми яко на ідейних робітників, на наш театр ми не можемо інакше дивитися яко на театр ідейний особливо». [2, 2 арк.].

Б. Грінченко радів швидкому розвитку українського національного театру, високо цінував, що звучала рідна мова зі сцени, демонструвалося народне життя, ширилася національна ідея, ідея демократизму. Зазначав збільшення спектаклів, в репертуарі театру, появу нових п'єс з народного побуту, які займали душу, навертали на очі сльози. Цим Грінченко завдячував саме М. Кропивницькому. 1896 року, до 25-літнього ювілею «батька» театру, Грінченко зазначив: «Ви з надзвичайною енергією ініціатора стали до діла і 25 літ попрацювали коло його, то та тепер одмінилося, що вже публіка причарована правдивими малюванням народного життя, що так мало їй подають писателі з широкого і цілового сього життя». [3, 1 арк.].

Знаючи про перешкоди розвитку театру, Грінченко був щиро вдячний Кропивницькому за ті зусилля, які він витратив заради розбудови і збереження сучасного українського театру. Зазначає особистісну вартість Кропивницького як мистецького діяча, актора, борця за рідну справу. Високо цінує його відданість, щирість, мужність перед українським народом. «Ви не злякались перешкод і хоч кругом була невіра до Вашого діла, до того, щоб воно могло статися, Ви почали його робити і сотворити новий сучасний український театр, виборовши йому права, показавши своїми творами стежку художественного реалізму вивчивши в своїй школі найкращих наших артистів. Ваш вплив ліг на увесь наш театр. Та енергія, та любов, до діла, що Ви виявили серед найсумлінніших обставин нашого занедбаного слова, становить Вас у першій лаві борців за його. Замовкши скрізь у справах публічних, лунає наше слово тепер у театрі, пропонуючи йому будучину» [3, 2 арк.].

Водночас треба зазначити, що в листі 1900 року Грінченко висловлює своє критичне ставлення до постановки п'єс в театрі,

наголошуючи на тому, що Кропивницький за п'ять років не поставив жодної п'єси Б. Грінченка. Хоча попередньо Кропивницький високо поцінував п'єси, і навіть просив, щоб Грінченко писав для театру, і написане обіцяв виставляти. Текст листа досить гострий: «Ви не можете суперечити тому, що мої пієси і своєю літературною вартістю, і своїми ідеями зробили б Вам, яко директорові театру багато більше чести, ніж згадані вироби безпринципних, крамарчуків. Ви не актор-ремісник, Ви український письменник, артист і діяч і повинні були се зрозуміти, а також і багато чого іншого, про що занадто довго викладати в листі...» [3, 2 арк.].

Б. Грінченко болісно переживає через ідейні розходження з Кропивницьким. Крім того, що Кропивницький відмовився ставити п'єсу Грінченка «Серед бурі», в своєму листі він додав: «Я на Вас гніваюсь», на що Грінченко з прикрістю відповів: «Ви гніваєтесь на того, хто був завсіди Вашим щирим прихильником і скрізь і завсігди обороняв Вас яко артиста й людину, обороняв навіть тоді, коли в самого обличчя червоніло, бачучи нашого «великого артиста»». [4, 1 арк.].

Грінченко відстоював ідею, що театр має збуджувати національну думку, не мають ставитися п'єси низькопробні. Він не применшував вартість Кропивницького, але наголошував на тому, що мистецтво має носити високий духовний характер. «...може Ви гніваєтесь на мене за мої слова правди, які, мені шануючи Вас яко великого артиста і вкраїнського діяча, доводилось казати, тоді, як Ви захмарювали свою славу, виступаючи в достойних всякої ганьби пієсах» [4, 2 арк.].

Б. Грінченко, будучи лицарем духу, прекрасно розумів свою роль у розбудові національного самобутнього мистецтва. Він усвідомлює свою роль як культурного діяча, і не боїться суду поколінь: «То я

скажу Вам, що історія нашого культурного розвитку — а їй доведеться згадувати і про Вас, і про мене — відмовить на сей Вам, і про мене — відмовить на сей Вам гнів ліпше за мене, і я не боюсь її суду» [4, 2 арк.].

Варто наголосити, що Б. Грінченко не відступав від своєї духовної позиції, дискусія з Кропивницьким є яскравим тому підтвердженням. Починаючи з 1896 року і по 1901 рік, Грінченко не відступає від того, що театр має носити ідейний характер, і дбати потрібно про розвиток духовний, естетичний. В листі 1901 року, Грінченко констатує: «Ви, яко батько нашого театру і український діяч маєте повинність дбати, щоб підносити нашу театральну сцену все вище й вище, досягаючи, щоб се був театр ідейний, щоб він ніс серед людей національну свідомість і найкращі ідеали людської душі» [5, 1 арк.].

Кропивницький апелює до того, що акторам потрібно «їсти, пити і в хороми ходити», цим він пояснює постановку меншовартісних п'єс. Натомість Грінченко виступав за те, щоб задовольнялися і фізичні потреби акторів, і духовні — глядачів. «Боже! Чи я ж колись казав, що актори не мають права і добре їсти й пити і в хороми ходити? Але треба сього всього добувати не потуранням низькому й грубому смакові гіршої частини публики, а такими творами, що і людей приваблювали б і світом ідейним були б осяні. Бо коли не так, то на що ж і театр?». [5, 1 арк.].

На думку Кропивницького, просвітництвом народу мали займатися гімназії, університети, кадетські корпуса, академії і всякі школи, театр виступає лише як підмога. З цим ствердженням абсолютно не погоджувався Грінченко, вважаючи, що український на українському театрові і літературі лежить велика відповідальність за духовний розвиток нації: «В нас нема ні гімназії з університетами, ні інших шкіл, а є самий театр та література: то наша школа і нижча й

вища і через те на кожному нашому діячеві театру й письменства лежить повинність ще більше дбати про ідейно і артистично високі театр і літературу і через те кожна помилка в сій справі є більшим, тяжчим злом, ніж у якого іншого народу, такого що має волю розвиватися на своєму національному ґрунті». [5, 1 арк.].

Грінченко високо поцінював діяльність і творчість Кропивницького, і тому ставився до нього надзвичайно вимогливо. Вважаючи Кропивницького славетним діячем тодішньої культури, примушувало Грінченка не прощати тих огріхів, які прощалися іншим. Театр, на думку Грінченка, — публічна діяльність, яка має право на доцільну критику, заради національного духовного, естетичного розвитку, і кожен хто долучений до цієї святої справи несе повну відповідальність за свою творчість. Грінченко щиро переживає через ідейні розбіжності з Кропивницьким: «Ви характеризуєте наші відносини фразою: «На вы и два зубы долой». Я не розумію цієї фрази, але скажу тільки, що й мені сумно за наші відносини, да тільки не мною воно діється. З правдивим поважанням Б. Грінченко. P.S. Марія Михайлівна і Настя дякують за привітання й кланяються». [5, 2 арк.].

Висновки. Отож через дешифрування епістолярної комунікації Бориса Грінченка та Марка Кропивницького, код театру в епістолах визначається поліфонічністю. Багатовекторне відображення головних кодованих повідомлень, розкриває пріоритетні театральні концепти означеної доби.

Література:

1. *Encyclopedic dictionary of semiotics / Gen. ed. T.Sebeok. - In 3 vol. – Vol.1: A - M. - Vol.2: N - Z. - Vol.3: Bibliography. - Berlin, etc.: Mouton De Gruyter, cop. 1986. - 592 p., 593 p., 452 p.*

2. Hawkes T. *Structuralism and semiotics*. - London, Berkeley: University of California press, 1977. - 192 p.
3. Б. Грінченко до М. Кропивницького від 1896 року, Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 37930 1 арк.
4. Б. Грінченко до М. Кропивницького від 1896 року, Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 37930в 2 арк.
5. Б. Грінченко до М. Кропивницького від 1896 року, Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 37930г 1 арк.
6. Б. Грінченко до М. Кропивницького від 1900 року, Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40955 1-2 арк.
7. Б. Грінченко до М. Кропивницького від 1901 року, Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40956 1-2 арк.

References:

1. *Encyclopedic dictionary of semiotics* / Gen. ed. T.Sebeok. - In 3 vol. – Vol.1: A - M. - Vol.2: N - Z. - Vol.3: Bibliography. - Berlin, etc.: Mouton De Gruyter, cop. 1986. - 592 p., 593 p., 452 p.
2. Hawkes T. *Structuralism and semiotics*. - London, Berkeley: University of California press, 1977. - 192 p.
3. B. Grinchenko to M. Kropivnitsky from 1896, Institute of Manuscripts of the NBU named after V. Vernadsky, f. III, 37930 1 arc.
4. B. Grinchenko to M. Kropivnitsky from 1896, Institute of Manuscripts of the NBU named after V. Vernadsky, f. III, 37930 in 2 arcs.
5. B. Grinchenko to M. Kropivnitsky from 1896, Institute of Manuscripts of the NBU named after V. Vernadsky, f. III, 37930 g 1 arc.
6. B. Grinchenko to M. Kropivnitsky from 1900, Institute of Manuscripts of the NBU named after V. Vernadsky, f. III, 40955 1-2 arcs.
7. B. Grinchenko to M. Kropivnitsky from 1901, Institute of Manuscripts of the NBU named after V. Vernadsky, f. III, 40956 1-2 arcs.

CONTENTS

I. ECONOMICAL SCIENCES

Ecologization: the way to sustainable development of the region

PhD in Economical Sciences, A.M. Zhuchenko

4

II. PEDAGOGICAL SCIENCES

**Constructing narrative as a method of developing
conflictological competence of prospective specialists in
advertising and public relations**

18

I. Titarenko

**International conceptional categorial apparatus as a unified
method of reference of pedagogical validity**

29

PhD in Philological Sciences, M. Sokol

III. PHILOLOGICAL SCIENCES

**Problem of literary psychologism and its lighting in post-soviet
high school**

41

Doctor of Philological Sciences, S. Abramovych

**Reception and interpretation of intermediality in the novelettes
of 1895 year by O.Y. Kobylanska**

72

L.V. Voloshuk

**Archaic components of the Ukrainian text of the funeral rite:
euphemistic constructions and established connections for the
marking of death**

86

I.V. Zhyhora

**The code for the theater in the epistemological discussion of
Boris Grinchenko and Mark Kropivnitsky**

103

I.V. Pogrebniak